

alimara

COL·LECCIÓ IMAS

Innovació i Metodologia en Afers Socials

NÚMERO

64

Desembre 2021

 IMAS
Departament de
Drets Socials
Consell de Mallorca

Universitat
de les Illes Balears

Innovació i Metodologia en Afers Socials

El model de capital social, les noves masculinitats, la realitat de la dona a presó i altres temes d'interès social

Edita:
Consell de Mallorca
Departament de Drets Socials

Col·laboració:
Universitat de les Illes Balears (UIB)

Equip editor:
Servei de Planificació i
Documentació

Portada:
La ferida esdevé petjada
Acrílic 40 x 30
Francesca Moll Nadal

Edició electrònica:
www.revistaalimara.net

ISSN:
2659-5273

Adreça:
General Riera, 67, 07010 Palma
Tel. 971 760 762

Número 64
Desembre 2021

Els articles d'aquesta revista expressen únicament l'opinió de les persones que els redacten.

El contingut de la REVISTA ALIMARA de l'IMAS està subjecte a una llicència de Reconeixement-NoComercial_SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons

Índex

CAPITAL SOCIAL I TREBALL COMUNITARI

- 4** *El desenvolupament del capital social com a repte del treball comunitari*

Lluís Ballester Brage, Belén Pascual Barrio, Albert Cabellos Vidal

IGUALTAT I PERSPECTIVA DE GÈNERE

- 24** *Cap a unes masculinitats del s. XXI: reflexions, consideracions i trànsits per a assolir unes relacions igualitàries, respectuoses i diverses*

Miquel Far Ferrer

ATENCIÓ A LES CONDUCTES ADDICTIVES

- 49** *El tractament de les drogodependències a presó: anàlisi de la problemàtica de la dona al Centre Penitenciari de Mallorca*

Alejandra Pons-Estel Riera

EXPERIÈNCIES I BONES PRÀCTIQUES

- 60** *Reflexions sobre el curs de formació «Acompanyament conscient al final de la vida»*

Mar Garcia Rullan, Carmen de España Fortuny

COL·LECCIÓ IMAS

Innovació i Metodologia en Afers Socials

Núm. 64, Desembre 2021

ISSN: 2659-5273

Capital social i treball comunitari

El desenvolupament del capital social com a repte del treball comunitari

Lluís Ballester Brage

Belén Pascual Barrio

Albert Cabellos Vidal

Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques
Universitat de les Illes Balears

 IMAS
Departament de
Drets Socials
Consell de Mallorca

Universitat
de les Illes Balears

El contingut de la REVISTA ALIMARA de l'IMAS està subjecte a una llicència de Reconeixement-NoComercial_SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons

Resum

En aquest article es presenta una perspectiva teòrica que es considera clau, la del capital social. Contra les concepcions convencionals del capital social que el presenten només com el conjunt de les relacions d'un individu, en el present article es planteja com a conjunt de capital econòmic-material, capital cultural-formatiu i capital relacional. Les combinacions d'aquests capitals permeten definir les posicions socials dels subjectes i famílies, però el capital social pot ser utilitzat per a l'anàlisi de grups i comunitats.

En un territori habitat sempre s'hi troba una població desenvolupant determinades pràctiques socials, estratègies individuals o col·lectives. Aquestes estratègies es relacionen amb el desenvolupament o deteriorament del capital social, sempre en el marc dels camps socials significatius en termes comunitaris (el sistema educatiu, el mercat de treball, el camp de la dinàmica sociocultural i la família).

L'article reivindica la rellevància d'aquesta orientació, fa referència a investigacions diverses i presenta suggeriments per a facilitar l'operacionalització del concepte.

Paraules clau

Capital social, estratègies, pràctiques socials, treball social, treball socioeducatiu.

1. Introducció

El concepte de «salut integral» va representar i segueix representant un pensament sobre la salut fàcil d'entendre i compartir, tant per als professionals de la salut com per a la societat en conjunt. Amb aquest concepte, es va aconseguir identificar un repte col·lectiu d'interès indubtable. En el treball social comunitari no es disposa d'un concepte positiu similar que permeti unificar plantejaments i aconseguir consensos professionals, polítics i ciutadans. El model del capital social pot ser una bona opció (Padró i Úcar, 2015).

El model de capital social permet pensar, dissenyar i implementar, processos de creació de xarxes de suport, col·laboració i solidaritat, orientades a la formació de capital formatiu, relacional o material. En aquests processos també es desenvolupa la consciència de les necessitats, el benestar socioemocional i la fortalesa de les persones que hi participen.

La relació amb l'entorn, la construcció de la comunitat, es constitueix a partir de la revalorització dels rituals, dels actius comunitaris i de les pràctiques col·lectives bàsiques (creació de xarxes de relació, experiències formatives no formals, festes comunitàries, etc.), les quals poden ser d'ajuda per a superar una situació de dificultat, així com per a aprofitar millor les oportunitats tant en l'àmbit individual com en el familiar, comunitari o social (Padró i Úcar, 2015; Sennet, 2012).

Des de mitjans dels anys noranta, el concepte de capital social va començar a tenir gran acollida en disciplines diferents, especialment la sociologia i el treball social. A partir de la dècada de 1980, ja es varen començar a revalorar els atributs que caracteritzen les organitzacions de la societat civil, entesos com a solidaritat, rituals socials, llaços de confiança i reciprocitat, recreats sota el concepte de capital social. Aquest terme fa referència als avantatges i les oportunitats que es posseeixen per a formar part d'una comunitat. És a dir, són els beneficis basats en l'habilitat de crear i sostenir associacions voluntàries i xarxes de cooperació, i en l'aprofitament de les oportunitats formatives i culturals, així com del posicionament en una estructura ocupacional i en la distribució dels recursos en el marc d'una determinada societat (Padró i Úcar, 2015). Així, es pot definir el capital social com el conjunt dels tres tipus de capitals: el relacional, el formatiu-cultural i el material-econòmic.

2. Una concepció del capital social

L'actualitat del concepte de capital social sembla una nova troballa de les ciències socials de finals de segle XX i principis del segle XXI, però aquest concepte es basa en aportacions de la sociologia de Durkheim i altres referents clàssics (Coleman, 1990; Durston, 2000; Portes, 1998; Putman, 1993). El referent fonamental de la concepció que farem servir en el present text són els treballs de Pierre Bourdieu (1986) i la sociologia crítica francesa.

Els primers escrits de Pierre Bourdieu sobre capital social es remunten al començament dels anys setanta. Per a Bourdieu, el capital social és l'agregat dels actuals o potencials recursos que estan relacionats amb la possessió d'una xarxa perdurable de relacions més o menys institucionalitzades de coneixement i reconeixement mutu —en altres paraules, amb la pertinença a un grup— que brinda a cada un dels membres el suport del capital socialment adquirit, una credencial que els permet acreditar-se, en els diversos sentits de la paraula (1986, 249).

En conseqüència, el volum del capital social posseït per un agent donat depèn de la mida de la xarxa de connexions que pugui mobilitzar efectivament i del volum de capital (econòmic, cultural o simbòlic) que tingui de per si per cadascuna d'aquelles connexions amb què està relacionat (ibíd., 249).

Un dels pilars teòrics de la sociologia de Bourdieu és la idea de la societat com a pluralitat de camps socials. Les formes de capital (econòmiques, culturals-formatives i socials-relacionals) són els factors bàsics que defineixen les posicions i les possibilitats dels diferents actors en qualsevol camp. Cada camp social té un perfil propi, en funció de la importància proporcionada al seu interior de cadascuna de les formes de capital. Les formes de capital controlades pels diferents agents són triomfs que defineixen les possibilitats de guanyar la participació en el joc (Bourdieu & Wacquant 1996, 76).

El concepte de capital social constitueix un enfocament en construcció, de manera que tota aproximació, fins i tot el present treball, es troba subjecte a discussió. Per a resumir la mateixa concepció del capital social, basada en els treballs de Bourdieu, es pot dir que contra una visió reductiva d'aquesta, entesa com reduïda al capital relacional, en aquest treball es defensa una concepció integral, formada per les tres modalitats principals del capital. Així, els principals components del capital social, el control dels quals defineix la posició social dels actors en una comunitat, són el capital econòmic-material, el cultural-formatiu i el relacional (Bourdieu 1986, 1988).

El capital econòmic-material consisteix en capital en el sentit tradicional de la paraula (recursos econòmics, propietats, etc.), però també en altres possessions econòmiques que augmenten les capacitats d'un actor a la societat. Entre els continguts del capital econòmic-material es poden incloure els ingressos salarials, les prestacions públiques, l'habitatge (en propietat, en lloguer o en altres règims), la seqüència de posicions en el mercat de treball (ocupació, atur...), la posició econòmica de la família, etc.

El capital cultural-formatiu té tres formes. Existeix, primer, (1) tal com s'incorpora a l'habitus; i es crea sobre manera a través de la formació en la primera infància i l'educació obligatòria, és a dir, en la infància i adolescència. Bourdieu el denomina «capital cultural incorporat» en forma de disposicions permanents: modals, llenguatge, actituds en relació amb l'escola i la formació.

En segon lloc, (2) el capital cultural es concreta en les diverses formes de consum i de domini cultural, juntament amb la participació en els valors simbòlics de la comunitat cultural. Aquest capital en forma de béns culturals (llibres, música...) es transmet fonamentalment en la forma d'utilitzar-lo, de fer-lo servir com a consum cultural que distingeix els habitants d'una societat.

En tercer lloc, (3) aquest capital també existeix en institucions culturals i s'expressa en termes de certificats, diplomes i exàmens. Aquest «capital cultural institucionalitzat» (títols, graus...) es pot convertir habitualment en capital econòmic a mitjà termini. Aquest capital cultural es relaciona de manera sistemàtica amb el capital econòmic i social (vegeu Bourdieu 1977; 1979; Bourdieu i Passeron 1977).

La figura 1 ajuda a interpretar aquest capital en termes de competències incorporades per part dels individus.

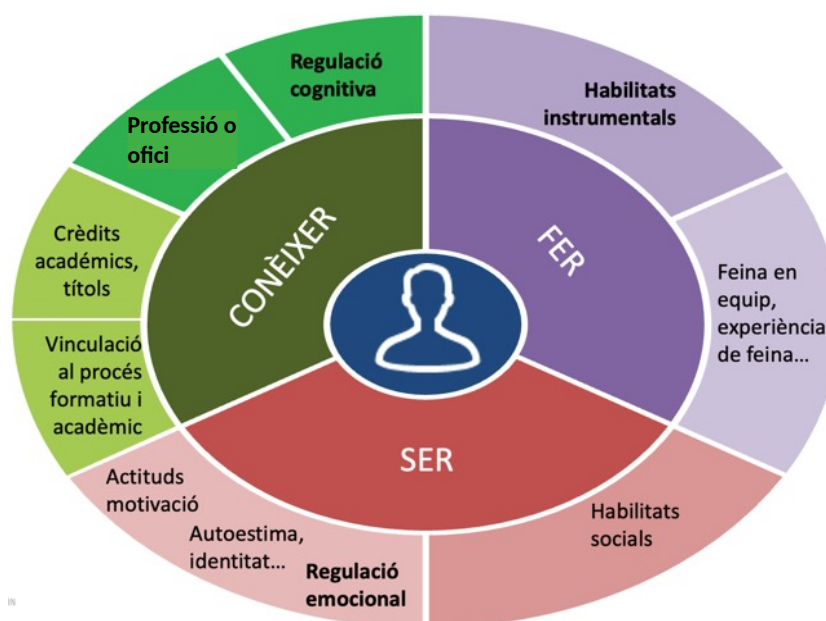

Figura 1. Competències que conformen el capital cultural-formatiu

El capital relacional té, per la seva part, dos components: en primer lloc, (1) és un recurs connectat amb la pertinença als grups i les xarxes socials informals. El volum de capital relacional que posseeix un determinat agent depèn de la mida de la xarxa de connexions efectives (Bourdieu 1986, 249). És una qualitat produïda per la totalitat de les relacions entre actors. La pertinença a grups i la participació en les xarxes socials que s'hi desenvolupen i en les relacions socials derivades de la pertinença, es poden utilitzar en els esforços per a millorar la posició social dels actors en diversos camps. (2) Les associacions voluntàries, els sindicats, els partits polítics i les associacions culturals són exemples del capital relacional formal.

Els resultats del capital relacionals són molt diversos: entre ells s'hi troben béns socioemocionals (benestar subjectiu, identitat de grup i comunitària), béns relatius als vincles de solidaritat (xarxes comunitàries, vincles interpersonals) i la inclusió social basada en el reconeixement. Les

diferències en la disposició del capital relacional poden explicar per què una mateixa combinació de capital econòmic-material i cultural-formatiu pot produir diferents graus de qualitat de vida i diferents poders d'influència per a diferents actors. El capital relacional té un efecte multiplicador sobre d'altres formes de capital (Bourdieu, 1986; Joppke, 1987).

Una de les característiques del capital social és que es basa en el coneixement i el reconeixement mutu del conjunt de capitals que el formen (Bourdieu, 1998). Així adquireix un caràcter simbòlic, és a dir, el capital social no és una suma de les tres formes de capital, ja que el conjunt del capital social, la combinació específica de cada subjecte, adquireix un valor simbòlic, reconegut socialment (Bourdieu, 1986). Les diferències «objectives» entre grups o classes socials s'han de transformar en diferències i classificacions simbòliques que facin possible el reconeixement i la distinció. Les classes socials implicades en la distribució del capital econòmic, cultural-formatiu i relacional només són "classes en paper", és a dir, només potencialitats, tret que es transformin en diferències significatives, mitjançades pel valor simbòlic que s'atribueix a aquests capitals (Bourdieu, 1985).

Per a Bourdieu, les xarxes de relacions i la resta de capitals són producte d'estratègies individuals o col·lectives en contextos socials i culturals determinats, conscients o inconscients, que busquen establir o reproduir relacions aprofitables en el curt o el llarg termini. El seu interès pel capital social forma part d'un programa d'investigació sociològic i antropològic que cerca construir una interpretació de les pràctiques. En la seva perspectiva, el capital (en totes les seves formes) és equivalent al poder i la seva distribució configura la posició dels individus i famílies en l'estructura social. Part de les preguntes que es poden fer d'una manera concreta, amb relació a les pràctiques de la població en un territori, són les següents:

- Què passa si el capital social d'una família és molt reduït? Es pot aconseguir augmentar-lo amb estratègies diferents? Hi ha marge en el context de les relacions entre classes socials?
- Es pot compensar amb capital cultural-formatiu i capital relacional la manca de capital econòmic-material? Serveixen per a millorar la posició social i la qualitat de vida d'una família o comunitat?
- Els processos d'inclusió social i les oportunitats, en un context concret, milloren amb la millora del capital social?
- És igual un barri sense xarxes socials, sense teixit social i cultural, que un barri amb denses i actives xarxes comunitàries (capital relacional comunitari)? La solidaritat social es vincula al capital relacional comunitari?

- Com es pot millorar el capital social d'una persona, família, grup o comunitat?

Aquestes i altres preguntes similars, vinculades al capital social, es poden plantejar des de l'estudi de les estratègies, és a dir, des de les pràctiques socials.

3. Estructuració de les estratègies i pràctiques socials

Part de les qüestions plantejades abans es pot respondre a partir dels plantejaments bàsics sobre les estratègies socials, sobre les pràctiques socials, que podem tenir presents en l'enfocament del treball social i socioeducatiu:

- Disposar de capital social genera oportunitats, permet convertir amenaces o punts dèbils en punts forts.
- Les mancances d'un tipus de capital social es poden compensar per les millors combinacions dels altres capitals, les quals poden permetre un aprofitament de les oportunitats per a millorar el capital social que falta.
- El capital social es pot canviar amb estratègies, amb pràctiques socials, adequades: inversió en educació i cultura, organització de la solidaritat comunitària, etc.

Més endavant, es mostra com la investigació ha permès contrastar aquestes hipòtesis, encara que sigui de manera limitada o parcial, però les mateixes lluites socials històriques han mostrat com és possible la millora dels drets civils i socials, com es pot aconseguir desenvolupar solidaritat efectiva, etc. Analitzem una mica més en què consisteixen les estratègies i pràctiques socials rellevants.

Les estratègies podrien ser, bàsicament, de tres tipus: de conservació del capital social; de transformació, en el sentit de millorar-lo, i de lluita contra les regles del joc que valoren de determinada manera els tipus de capitals disponibles (Bourdieu i Wacquant, 1994: 74-76). Però els capitals poden estructurar-se de diverses maneres i associar-se a estratègies molt diferenciades. L'estructura del capital social explica la posició a l'espai social de la població, per això permet comprendre les estratègies, les pràctiques socials que es desenvolupen. Tal com diuen Roger Martínez i Jordi D. Pérez (1997, 54n):

Un individu se situa en l'espai social no només pel «volum» del seu capital social, sinó també per l'estructura d'aquest capital. Amb això Bourdieu vol dir que, tot i que tant un empresari com un artista poden formar part de les «classes

dominants» (amb un volum de capital similar), un ho fa gràcies al seu capital econòmic (tenint-ne poc de cultural) i l'altre gràcies al seu capital cultural (tenint-ne poc d'econòmic). Tenen un volum de capital similar, però amb una «estructura» del tot oposada. A més del capital econòmic i cultural, en aquesta estructura de capital, també hi entra el capital social.

En un plantejament d'anàlisi més general, les estratègies s'estructuren d'acord amb la seva complexitat i amb la lògica pràctica en què s'inscriuen. Per exemple, per a Bourdieu «las estrategias matrimoniales se inscriben universalmente en el sistema de las estrategias de reproducción social» (Bourdieu, 1996, 78).

Aquestes estratègies de reproducció són les desenvolupades per tal de mantenir o millorar la posició dels agents en una estructura social (Bourdieu i Wacquant, 1994: 32). Totes les estratègies formen un sistema que inclou tota la pràctica social, de forma directa o indirecta.

La unitat tradicional d'anàlisi són els individus o els seus agregats grupals (família, grups d'afinitat, organitzacions); però per a Bourdieu les unitats d'anàlisi són les relacions que estableixen els diversos agents en un àmbit comunitari o social. Es poden analitzar individus, grups, etc., però l'anàlisi és rellevant si aconsegueix captar aquestes relacions. La realitat social és relacional.

Els dos conceptes que permeten aprofundir en l'anàlisi són el concepte de camp i el d'habitus. El camp és un conjunt de relacions històriques objectives: «Un camp podria ser definit com una xarxa, o una configuració de relacions objectives entre posicions» (Bourdieu i Wacquant, 1994: 73). Per a Bourdieu, «el camp, en tant que estructura de relacions objectives entre posicions de força, sosté i orienta les estratègies a través de les quals els ocupants d'aquestes posicions busquen, individualment o col·lectivament, salvaguardar o millorar la seva posició» (Bourdieu i Wacquant, 1994: 78).

L'habitus es pot entendre com el conjunt de les disposicions, produïdes per les relacions històriques, interioritzades per l'individu en forma de percepcions, apreciacions i accions (Bourdieu i Wacquant, 1994: 24). L'habitus permet a l'individu desenvolupar-se en un context social concret de forma coherent i sistemàtica (Bourdieu i Wacquant, 1994: 26). Segons Martínez i Pérez (1997: 58) «l'habitus d'un grup social configura el tipus de pràctiques que es poden esperar com a més típiques d'aquell grup. L'habitus és a la vegada receptiu, estructura les percepcions, i actiu, estructura les accions».

L'estructuració de les estratègies també es fa segons els diversos camps i habitus presents a una societat. L'anàlisi desenvolupada per Bourdieu permet pensar en diversos tipus d'estratègies, les quals es poden presentar de forma resumida. Els grans tipus són els següents¹:

1 Bourdieu parla també d'altres tipus d'estratègies, com per exemple d'estratègies de resistència (2001, 23). També es pot parlar d'estratègies de manteniment o estratègies de supervivència.

- Estratègies de reproducció: dedicades al manteniment dels patrons familiars i socials que defineixen la situació estructural.
- Estratègies de reconversió: dedicades al desenvolupament de les adaptacions als canvis de les condicions socials, mitjançant la reconversió dels recursos i capacitats disponibles.
- Estratègies de mobilitat o innovació: dedicades a millorar la situació social, definida per la posició relativa que ocupa la família.

En tota activitat, en tota pràctica, es poden identificar dues dimensions, relativament independents: la dimensió instrumental de la pràctica, és a dir, els components relatius a l'aprenentatge tècnic i al valor d'ús (resposta a les necessitats); i la dimensió simbòlica, les intencions expressives d'aquesta pràctica, en el sentit que «fer» és també desenvolupar una identitat.

Les estratègies impliquen accions socials, pràctiques socials conscients o no del tot conscients. Les estratègies no coincideixen necessàriament amb el que s'ha de fer (compliment de les normes), tampoc amb el que s'hauria de fer segons determinats patrons ètics (compliment de deures morals o religiosos) i tampoc es tracta de rituals socials (Bourdieu, 1991, 40).

Les estratègies són les pràctiques socials amb un sentit que transcendeix la seva realització concreta: cerquen aconseguir el que encara no es té. Hi ha estratègies de confrontació, de relació social, matrimonials, laborals, formatives, etc. L'anàlisi de les condicions econòmiques i socials en què es desenvolupen les pràctiques permet comprendre les diverses lògiques.

4. El capital social es forma en els quatre camps fonamentals

L'espai social permet comprendre el caràcter estructural d'una societat, sobretot quan s'entén com una xarxa constituïda per les relacions entre les diferents posicions que els agents ocupen en la distribució o possessió diferencial de certs capitals que els donen poder.

Aquests capitals generen espais de relació històricament constituïts amb les seves institucions específiques i les seves normes de funcionament pròpies. Per això, l'espai social es presenta com un conjunt de camps relativament autònoms i més o menys subordinats, en el seu funcionament i en les seves transformacions, al camp de la producció econòmica.

En un camp sempre hi ha qualche cosa en joc (el capital material, formatiu-cultural o social) i agents disposats a jugar, a acceptar les regles de joc o lluitar per a canviar-les. Aquest joc constitueix la lògica concreta de la tensió, del conflicte, en cada camp, i això permet definir-lo i delimitar-lo, permet distingir camps diferents. El capital actua com a base de la diferenciació social entre posicions en els camps clau.

Si s'accepta que el camp és l'àmbit de les relacions de força (oposicions, lluites pel canvi, etc.) i de sentit (on es desenvolupen rols amb sentit, on es pot preguntar per què es fan determinades coses); i també s'accepta que en cada camp es compleixen funcions diverses (a l'escola, reproducció cultural, socialització-capacitació; però també disciplinació, acceptació de l'ordre present, etc.), es poden analitzar els diversos camps més rellevants i la seva multifuncionalitat.

Es poden identificar quatre camps especialment rellevants:

- El sistema educatiu i les institucions relacionades amb la formació. Una certa correspondència entre estructures cognitives i estructures socials s'observa en totes les societats, però a les societats avançades és el sistema educatiu el principal responsable d'aquest fenomen, sobretot per les divisions que imposa (cursos, assignatures, etc.), pel seu funcionament (calendari anual, horaris, disciplina, acceptació de l'autoritat, etc.), així com per les experiències de la diferència (diferents cultures, diferents capacitats, etc.) (Bourdieu i Wacquant, 1994: 21).
- El mercat de treball i l'accés al món econòmic, entès alhora com un camp de forces, la necessitat del qual s'imposa als habitants d'un territori, i com un camp de lluites dintre del qual els diversos agents entren en competència, amb mitjans i fins diferenciats segons la seva posició (capital social disponible) (Bourdieu, 1994: 55).
- El camp de la dinàmica sociocultural, relacionada amb la dinàmica sociocultural de la comunitat, amb els rituals socials més importants, el consum cultural i el temps lliure. La característica més rellevant és l'aparent manca de restriccions, la possibilitat d'experimentar sense controls exteriors (Willis, 1997). Tal com denuncia Daniel Mothé (1997), contra la concepció convencional que sobrevalora el temps lliure i li atribueix propietats miraculoses, en les condicions actuals, el temps lliure es degrada (almenys parcialment) en temps de consum i aquest és un factor de desigualtat evident.
- La família com a camp en el qual es desenvolupa la reproducció social. (Bourdieu, 1994: 135-145). Aquí es considera com un agent supraindividual i, a la vegada, com un microcamp de tensions. Per això, cal pensar en com s'ha de parlar de la família avui dia.

Per a Bourdieu, la família compleix un rol determinant en el manteniment i reproducció de l'ordre social, i es constitueix d'aquesta manera en una ficció

social ben fundada i garantida per l'Estat. La família es presenta com el lloc on han quedat suspeses les lleis del mercat, ja que és el suposat lloc de la confiança, el lloc on s'oblida l'esperit de càlcul i de l'interès econòmic (Bourdieu, 1994: 137). Això no significa que la família i les llars que construeix siguin espais d'igualtat i pau, aquesta perspectiva idíl·lica no té cap fonament.

La família també es presenta com a model per a avaluar les relacions socials². Segons Bourdieu, la família és un principi de visió i de construcció social, construït socialment. Per al procés de socialització, les estructures objectives són incorporades com estructures subjectives, constitutives dels habitus, estructura mental que com a producte de l'estructura objectiva s'incorpora com a estructuradora de les nostres pràctiques, conscientment o inconscient. Així, la família i altres grups socials es poden entendre com inscrits alhora en l'objectivitat de les estructures socials i en la subjectivitat de les estructures mentals (Bourdieu, 1994: 138). D'aquesta manera, la família es presenta com a subjecte de pràctiques socials, així com a àmbit de la transmissió de capital social entre les generacions.

Aquests quatre camps permeten analitzar les diferenciacions socials que es presenten, de forma concreta, en la distribució dels capitals socials. Són els camps on es forma el capital social, per tant, una política social que consideri la necessitat de desenvolupar-lo ha de tenir present com pot aconseguir ser rellevant per al conjunt dels quatre camps considerats.

La investigació de Díaz-Gibson i el seu equip (2018) mostra com en condicions extremadament precàries, des del punt de vista material, amb el capital social al sistema educatiu, a la família i a l'àmbit comunitari es poden aconseguir desenvolupar trajectòries d'èxit educatiu i facilitar que els factors de transmissió intergeneracional de la pobresa (desconnexió educativa, manca de capacitat d'aprofitament de les oportunitats de l'entorn, etc.) comencin a canviar de tendència. El conjunt d'actuacions que posen en funcionament les tendències cap a l'apoderament es poden observar a la figura 2 que s'aporta a la recerca citada (Díaz-Gibson, 2018).

Simplificant les aportacions per al desenvolupament del capital social, en els diversos àmbits interconnectats, es poden resumir els processos de millora, almenys en quatre direccions complementàries:

- Capital formatiu-cultural 1, vinculat a la millora de la formació i actituds: processos formatius; aferrament amb professorat; vincle educatiu; eines formatives (llengües?, informàtica?..).
- Capital formatiu-cultural 2, vinculat al mateix procés maduratiu: regulació emocional; autoestima-comunicació; motivació-autoeficàcia-projecte de futur; autocontrol, negociació, límits; regulació cognitiva.

2 Per exemple, quan s'avalua una relació com "fraternal" o «paternal», es vol donar a entendre que en aquesta relació està suprimit el sexe i l'interès econòmic.

- Capital relacional 1, vinculat a la millora de la convivència familiar: millora de la competència familiar; suports familiars efectius (afecte, control, acompanyament); valors d'aferrament i aferrament segur; vincles amb la part més saludable del sistema familiar; bons substitutius de la família o la convivència autònoma, en els casos d'impossibilitat de suport per part del sistema familiar.
- Capital relacional 2, vinculat a la millora del suport informal: amistats; esport, temps lliure positiu; relacions de reconeixement i suport a la comunitat; xarxes socials de suport.

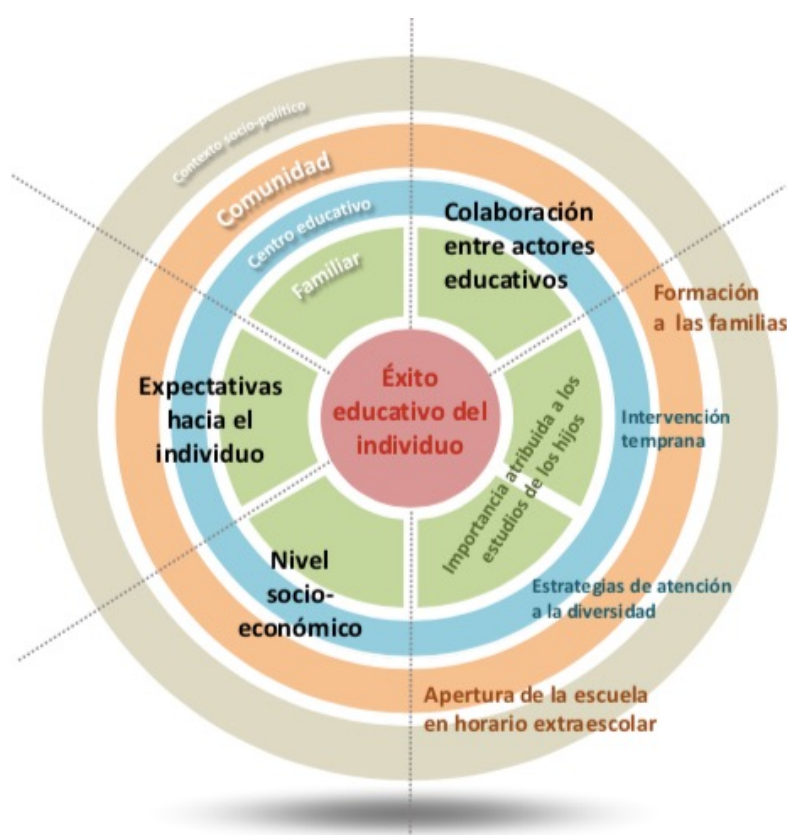

Figura 2. Diversos àmbits per al suport efectiu en context comunitari

Altres investigacions ja han mostrat com aquesta millora del capital social millora l'apoderament en els processos viscuts per adolescents, els quals són un indicador dels processos de millora col·lectiva. (Galindo et al., 2017; Vieno et al., 2010). Cal dir que s'han obert línies de recerca en aquest sentit i s'ha analitzat com el desenvolupament del capital social en aquests camps, i amb un enfocament preventiu i de potenciació, aconsegueix moderar significativament la transmissió

intergeneracional de la pobresa (Van Ryzin et al., 2018). Tot i l'interès d'aquests darrers estudis, seran necessaris seguiments longitudinals de llarga durada per a poder fer consistents internacionalment els resultats.

5. Què s'aprèn de les recerques sobre capital social?

Ja sabem què és el capital social des d'una perspectiva integral. També sabem que els agents actuen, de manera efectiva, mitjançant les estratègies socials. Finalment, sabem que el capital social i les estratègies es formen en el context dels camps socials, en especial en quatre molt rellevants des de la perspectiva comunitària. Tenint en compte aquestes qüestions, com es pot desenvolupar la política social per a generar capital social?

Alguns dels resultats del desenvolupament diferencial del capital social s'han mostrat a investigacions internacionals i també d'altres realitzades a l'Estat. Se'n poden destacar tres especialment interessants.

La primera és la investigació desenvolupada per un equip de la Universidad de Oviedo (Torío et al., 2007). Torío i el seu equip mostren com el context familiar en què viuen els i les adolescents influeix tant en la seva preparació per a l'estudi, com en el seu propi aprenentatge, però també pot afectar de manera molt significativa les seves expectatives acadèmiques futures i, fins i tot, les seves expectatives laborals. A partir del concepte i les teories del capital social, s'analitzen els resultats d'una investigació efectuada al Principat d'Astúries amb 2.260 alumnes de l'últim curs d'educació secundària obligatòria. En aquesta investigació, es constata com el capital social familiar influeix en la percepció que l'alumnat té dels aspectes acadèmics, laborals i en tots els àmbits referents a la seva orientació educativa i professional. D'aquesta manera, els i les adolescents, en general, semblen percebre millor el seu futur acadèmic i laboral en la mesura que major i millor és també el capital social de la família. Però, el més interessant és que hi ha una part important del capital social, en especial el cultural-formatiu i el relacional, que es pot millorar amb polítiques i programes socials i socioeducatius.

La segona recerca, desenvolupada a Catalunya (Carrillo et al., 2018), permet observar la gran capacitat d'influència del capital relacional per a la formació de factors de risc o de protecció. L'anàlisi de Carrillo i el seu equip se centra en els determinants psicosocials de les conductes de salut, sobretot l'impacte dels companys, les xarxes socials i els mitjans de comunicació en la dieta. A partir d'un estudi de casos múltiples, s'estudien les influències socials en el comportament alimentari durant l'adolescència des d'una perspectiva de capital social. Els resultats confirmen la diferent disposició del capital social a la comunitat, a l'escola, als

companys i a la família. A la mostra d'adolescents de Catalunya, la família i els companys són les fonts de capital social més influents en relació amb els seus comportaments alimentaris, perquè indueixen efectes tant protectors com perjudicials.

Més capital social relacional, si s'orienta de manera errònia, augmenta el risc de dificultats socials diverses (xarxes d'iguals amb conductes no normatives, per exemple), mentre que si aquesta influència s'orienta correctament, es produeix un reforç de la capacitat preventiva comunitària. La bibliografia internacional sovint ha descuidat els aspectes negatius del capital social, ha argumentat en gran manera que pel que fa al capital social més és millor (Gannon & Roberts, 2020). Una de les conclusions de la recerca de Carrillo i el seu equip que més interessa és justament la necessitat de garantir que el capital relacional ofereixi influències positives, mitjançant la connexió amb el capital formatiu-cultural.

En línia amb les anteriors preocupacions, se selecciona una tercera recerca (Rübner, 2017). En un estudi qualitatiu sobre la importància i els impactes de les relacions entre iguals a Anglaterra i Espanya, Rübner mostra que el concepte del capital social és útil per explorar les xarxes d'iguals dels joves. La recerca considera la importància de la perspectiva dinàmica de les experiències dels joves i mostra com les xarxes d'iguals, un dels capitals relacionals propi dels joves, té una funció de crear ponts i vincles, per tant, permeten millorar la capacitat relacional dels joves i millorar la capacitat d'aprofitar les oportunitats del seu entorn. Els efectes d'aquest capital inclouen el benestar socioemocional i la millora del rendiment educatiu.

Per tant, aquestes recerques mostren tres grans conclusions, útils per al treball social i socioeducatiu:

- Els factors protectors clau es relacionen clarament amb el capital cultural-formatiu i el relacional, però determinats tipus de capital relacional, sense clara vinculació al capital formatiu o desenvolupat amb orientacions tòxiques, pot generar efectes no volguts, per tant, la millor manera de desenvolupar el capital social ha d'incloure, almenys, els dos tipus de capitals clau.
- El capital cultural-formatiu i el relacional tenen impactes positius sobre el benestar socioemocional i la millora del rendiment educatiu, però també sobre altres factors que resulten fonamentals en els processos socials i socioeducatius.
- El capital cultural-formatiu i el relacional es poden millorar amb polítiques i programes socials i socioeducatius.

6. Aportacions del capital social a l'anàlisi de la dinàmica social

El capital social es refereix a la dinàmica social (que fa la població d'una comunitat), però genera efectes sobre la definició de les posicions a l'estructura social (poder, capacitats, en una societat estructurada).

Cal tenir present també que el capital social es refereix a la dinàmica i l'estructura social, en el context de la societat civil, però es veu afectat per les polítiques desenvolupades per diversos organismes de l'administració pública, de l'Estat, de tal manera que es pot optimitzar el capital social de determinats sectors socials en funció de les polítiques desenvolupades.

En qualsevol cas, es poden sintetitzar les aportacions concretes del capital social des de la perspectiva de la dinàmica social i la relació amb la societat civil i les administracions de l'Estat, en les característiques següents (Miranda, Arriagada, & CEPAL, 2003):

- (1) Es refereix a la comunitat i inclou totes les persones que en formen part, de manera permanent o temporal, sigui quina sigui la seva posició en l'estructura social. Tothom té un determinat capital social, entès com una combinació concreta dels diversos capitals que en conformen el conjunt.
- (2) En relació amb la reciprocitat de relacions i els vincles que s'estableixen. El capital formatiu-cultural i el capital relacional es formen i desenvolupen en relacions recíproques.
- (3) Es pot augmentar el capital social, sobretot quan es desenvolupen estratègies per al seu aprofitament. També se'n pot perdre i empitjorar-ne l'eficàcia quan es desenvolupen estratègies negligents o incoherents.
- (4) Es produeix capital simbòlic a partir del reconeixement compartit, la participació en la comunitat i el respecte de normes compartides en aquesta comunitat. La cooperació, la resolució efectiva de conflictes, la mobilització de nous recursos per a l'ús col·lectiu i la millora de la gestió de recursos comunitaris són estratègies col·lectives que milloren el capital social d'una comunitat.

Cal destacar que la presència del capital social no garanteix que aquests resultats desitjats es produeixin, ja que depèn de l'existència d'altres recursos favorables. A més, cada un dels capitals tenen dinàmiques diferenciades, tal com es resumeix en el quadre 1:

Taula 1. Formació del capital social

<i>Modalitats de capital</i>	<i>Capital econòmic-material</i>	<i>Capital cultural-formatiu</i>	<i>Capital relacional</i>
Dependència externa	Depèn de factors externs, com el mercat de treball o de l'habitatge.	Depèn de l'accés a institucions formatives, recursos culturals...	Depèn de les oportunitats de relació, de les relacions de veïnatge i altres.
Dependència de processos autònoms	Formació de modalitats cooperatives de producció i consum.	Creativitat cultural, dinàmiques socioculturals i de formació.	Autoorganització, desenvolupament de la solidaritat i ajuda mútua.
Suport públic	Polítiques redistributives, inserció laboral, habitatge públic...	Polítiques d'equipaments culturals i educatius, dinamització cultural, promoció educativa.	Polítiques de serveis socials, orientades amb models comunitaris. Polítiques d'urbanisme social.

Des del punt de vista territorial, la bibliografia internacional mostra que, en general, el capital social és més gros en comunitats de dimensions reduïdes, amb població residencialment estable, que en grans àrees urbanes, amb poblacions de gran mobilitat residencial (Durston, 2000). També hi ha evidències que el capital social és variable en funció de les polítiques públiques i les dinàmiques dels mercats capitalistes (mercat de treball, mercat de l'habitatge, etc.).

S'ha destacat que la qüestió del capital social urbà s'ha de veure en el marc de tendències que afavoreixen l'aïllament de les poblacions empobrides o en situacions més precàries: la segmentació del mercat de treball, l'augment de la segmentació dels serveis socials i béns públics, i la segregació residencial més grossa (Romero, & Simon, 2011). La segregació de les ciutats disminueix els llaços i recursos socials que permeten integrar barris, i per aquesta via afavoreix l'augment de la inseguretat i delinqüència, al mateix temps que deteriora les oportunitats laborals i culturals (Sennett, 2019).

7. Dificultats per a l'anàlisi del capital social

Les publicacions sociològiques citen i apliquen cada vegada amb més freqüència el concepte de capital social, en particular les investigacions sobre la pobresa, la inclusió social, les pràctiques socials, els problemes d'acció col·lectiva, els processos educatius i altres. Tot i que la majoria d'aquestes publicacions es pren com a punt de partida alguna de les múltiples definicions disponibles, s'interpreten i operacionalitzen amb particularitats diferenciades, per a referir-se a un aspecte o un altre que considera més rellevant en relació amb les anàlisis que se'n fan. En conseqüència, el significat concret del concepte de capital social varia parcialment entre una publicació i l'altra. És especialment confús l'ús del concepte a l'economia i sociologia positivista, ja que s'intenta eliminar tot allò que no es pugui reduir a una funció comptable i es deixen de banda factors fonamentals de la pràctica social als quals, per ara, només és possible fer aproximacions. Aquest és el motiu pel qual mantenim la nostra presentació del capital social en la tradició de la sociologia crítica francesa.

Les dificultats de l'operacionalització són diverses, però s'han pogut superar i, sobretot, es podran anar superant a mesura que s'arribi a un bon acord sobre el concepte. Una de les dificultats prové de les diferències socioculturals entre els territoris d'un mateix estat, ja que el capital social remet a qüestions que funcionen de manera diferenciada, com el paper de les xarxes de relacions socials.

En segon lloc, s'entén que com es tracta d'un concepte de certa complexitat, cal aclarir les relacions internes entre el capital formatiu, el relacional i els recursos. No es tracta de relacions d'addició, no se sumen, sinó que poden existir relacions d'altres tipus que facin més complexa l'anàlisi.

Aquests qüestionaments no impliquen que l'estudi de les posicions i les pràctiques socials sigui un camp limitat per al mesurament i l'anàlisi quantitativa. Tan sols indiquen que la investigació s'hauria d'interessar menys per desenvolupar índexs universals i més per examinar (quantitativament i qualitativament) la relació entre les formes d'interacció social, els determinants socioculturals, els processos complexos d'interacció, les estratègies col·lectives i la seva relació amb el sistema institucional, i la incidència sobre els individus, famílies, grups i comunitats.

Una altra de les discussions interessants planteja com pot ser instrumentalitzat el concepte i com es poden analitzar les relacions socials només com a instruments de l'eficiència, la moderació autònoma de les dificultats i la passivitat social, evitant temes com el conflicte, la distribució desigual del poder i el paper dels moviments socials (Fine, 1999). Des del punt de vista de les polítiques públiques, sembla que podria influir sobre les mateixes i generar un interès especial per a promoure les formes d'organització social que augmenten el capital social local i eviten crear pressions redistributives, la qual cosa pot debilitar els qui busquen legítimament l'equitat social —alguns partits polítics, sindicats i moviments socials diversos—.

No obstant això, res queda més lluny de la realitat de la comprensió crítica del capital social (la consciència de classe és la consciència de les necessitats socials), ja que es generen moviments de reivindicació que permeten captar més capital social per a les classes populars, entenent que aquesta estratègia és transformadora i d'apoderament.

8. Conclusions provisionals

Sabem que l'article pot semblar massa abstracte en qualche moment. Hem volgut aportar una perspectiva teòrica que requereix posteriors aclariments, però que ja ha aportat orientacions fructíferes en molts àmbits, com la recerca ha mostrat de manera consistent.

Les cinc grans conclusions que poden ser aprofitades per al desenvolupament de les polítiques socials són les següents:

- A totes les comunitats es disposa de capital de diversos tipus. Contra la consideració del capital econòmic-material com a l'únic rellevant, la consideració integral del capital social també inclou el capital cultural-formatiu, així com el capital relacional. És a dir, amb el mateix capital econòmic-material es poden identificar posicions socials molt diverses en funció de les combinacions de la resta de capitals.
- La combinació dels tres capitals és determinant per a analitzar les posicions socials. La manca dels tres tipus de capital és el determinant de les posicions socials que defineixen la pobresa més extrema. La precarietat es defineix per combinacions diverses de capital. El mateix capital econòmic-material mitjà-baix pot facilitar posicions de major o menor precarietat, en funció de la combinació de la resta de capitals.
- L'esforç dels agents (individus, grups, famílies...) per a mantenir, reproduir o canviar el capital social es pot denominar estratègies socials. Es poden millorar aquestes estratègies mitjançant formació o oportunitats. Les estratègies es formen i es desenvolupen en el marc dels contextos clau, denominats camps. Els camps principals, en una perspectiva comunitària, són el sistema educatiu, el mercat de treball, el camp de la dinàmica sociocultural i la família.
- La investigació mostra com el capital cultural-formatiu i el relacional es poden millorar amb polítiques i programes socials i socioeducatius. El capital econòmic-material també es pot millorar mitjançant oportunitats i estratègies adequades. La política social pot influir en aquestes millores de manera clara.
- Finalment, la cooperació, la resolució efectiva de conflictes, la mobilització de nous recursos per a l'ús col·lectiu i la millora de la gestió de recursos comunitaris són

estratègies col·lectives que milloren el capital social d'una comunitat. En qualsevol cas, els processos de fragmentació i segregació comunitària, la inestabilitat residencial i altres factors que augmenten el deteriorament de les dinàmiques en el context territorial, influeixen en el sentit contrari i deteriorenen també el capital social dels seus habitants.

Referències bibliogràfiques

- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital, Richardson, John, editor, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1988). *La distinción: criterios y bases sociales del gusto*. Taurus.
- Bourdieu, P. (1991). *El sentido práctico*. Madrid. Taurus.
- Bourdieu, P. (1994). *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*. Éditions du Seuil.
- Bourdieu, P. (1996). *Cosas dichas*. Gedisa.
- Bourdieu, P. (2001). *Contrafuegos 2. Por un movimiento social europeo*. Anagrama.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L.J.D. (1994). *Per una sociologia reflexiva*. Herder.
- Carrillo-Álvarez, E., Riera-Romaní, J., & Canet-Vélez, O. (2018). Social influences on adolescents' dietary behavior in Catalonia, Spain: A qualitative multiple-cases study from the perspective of social capital. *Appetite*, 123, 289-298.
- Coleman, James (1990). Social Capital. *Foundations of Social Theory*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Dandurand, R.B. i Oullette, F.-R. (1995). «Famille, État et structuration d'un champ familial». *Sociologie et sociétés*, 2, 103-119.
- Díaz-Gibson, J., Longás, J., Prats, M. Á., Ojando, E. & Riera, J. (2018). Tejiendo los hilos del éxito escolar. Hacia un modelo interconectado para impulsar el éxito de nuestros estudiantes. *Profesorado, Revista de Currículum y Formación del Profesorado*, 22(2), 185-205.
- Durston, John (2000). ¿Qué es el capital social comunitario? *Serie Políticas Sociales* No. 38. (LC/L.1400-P). División de Desarrollo Social de CEPAL.
- Galindo, C., Sanders, M., & Abel, Y. (2017). Transforming educational experiences in low-income communities: A qualitative case study of social capital in a full-service community school. *American Educational Research Journal*, 54(1_suppl), 140S-163S.
- Gannon, B., & Roberts, J. (2020). Social capital: exploring the theory and empirical divide. *Empirical Economics*, 58(3), 899-919.
- Lahire, B. (2001). «Campo, fuera de campo, contracampo». pp. 29-69 en: Lahire, B. (dir.). *El trabajo sociológico de Pierre Bourdieu. Deudas y críticas*. Buenos Aires. Siglo XXI.
- Martínez, R. i Pérez, J.D. (1997). *El gust juvenil en joc. Distribució social del gust específicament juvenil entre els estudiants de secundària de Terrasa*. Diputació de Barcelona.
- Miranda, F., Arriagada, I., & CEPAL, N. (2003). *Capital social de los y las jóvenes: propuestas para*

programas y proyectos. CEPAL.

Mothé, D. (1997). *L'utopie du temps libre*. Éditions Esprit-Le Seuil.

Padró, M. y Úcar, X. (2015). Comunidades en movimiento: los planes de desarrollo comunitario como promotores de capital social. *Educación Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa* (59), 115-130

Portes, Alejandro (1998). Capital social: sus orígenes y aplicaciones en la sociología moderna. De igual a igual. Carpio J. e Irene Novakosky I. (Comp.). Fondo de Cultura Económica.

Putnam, Robert (1993). The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. *The American Prospect Spring* 4(13), 35-42. En: <http://epn.org/prospect/13/13putn.html>.

Romero, J. M., & Simon, J. W. (2011). Construcción de capital social en barrios vulnerables: un desafío emergente para la política habitacional. *Revista Perspectivas: Notas sobre intervención y acción social*, (22).

Rübner, C. H. (2017). Peer social capital and networks of migrants and minority ethnic youth in England and Spain. *British Journal of Sociology of Education*, 38(4), 566-580.

Sennett, R. (2012). *Juntos. Rituales, placeres y política de cooperación*. Anagrama.

Sennett, R. (2019). *Construir y habitar: ética para la ciudad*. Anagrama.

Torío, S., Hernández, J., & Peña, J. V. (2007). Capital social familiar y expectativas académico-formativas y laborales en el alumnado de Educación Secundaria Obligatoria. *Revista de educación*, (343), 205-208.

Van Ryzin, M. J., Fishbein, D., & Biglan, A. (2018). The promise of prevention science for addressing intergenerational poverty. *Psychology, Public Policy, and Law*, 24(1), 128.

Vieno, A., Nation, M., Perkins, D. D., Pastore, M., & Santinello, M. (2010). Social capital, safety concerns, parenting, and early adolescents' antisocial behavior. *Journal of community psychology*, 38(3), 314-328.

Willis, P. (1997). *Cultura viva. Una recerca sobre les activitats culturals dels joves*. Diputació de Barcelona.

COL·LECCIÓ IMAS

Innovació i Metodologia en Afers Socials

Núm. 64, Desembre 2021

ISSN: 2659-5273

Igualtat i perspectiva de gènere

Cap a unes masculinitats del s. XXI: reflexions, consideracions i trànsits per a assolir unes relacions igualitàries, respectuoses i diverses

Miquel Far Ferrer

Departament de Psicologia
Universitat de les Illes Balears

 IMAS
Departament de
Drets Socials
Consell de Mallorca

Universitat
de les Illes Balears

El contingut de la REVISTA ALIMARA de l'IMAS està subjecte a una llicència de Reconeixement-NoComercial_SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons

Resum

Aquest article pretén indagar sobre un dels principals reptes sociològics i relacionals, que com a professionals i com a homes, trobam en aquest segle. Un desafiament que la quarta onada del moviment feminista ens reflecteix i fa viure a tothom, d'una manera més o menys conscient o amb major o menor voluntarietat, la necessitat de reconsiderar què significa viure, interioritzar i interpretar un tipus de masculinitat o un altre.

Si bé durant anys el patriarcat ens ha engolit amb una proposta hegemònica del que havia de significar ser un home i de com s'havia d'anar interioritzant una determinada subjectivitat masculina, és de nou l'alliberador i colpidor pensament feminista, així com les seves línies d'investigació, el que des de fa ja diverses dècades sacseja els fonaments sòlids i rígids d'aquesta masculinitat dominant, mitjançant el que coneixem com *men's studies* i la seva proposta d'un es nou masculinitats.

Per tant, la idea central d'aquest article és aproximar-se a aquesta proposta que són les noves masculinitats o masculinitats alternatives, per tal de conèixer, reconèixer i entendre aquestes opcions de models que ens encoratgen a reconsiderar aquesta socialització de gènere, els seus privilegis, desavantatges i conseqüències vivencials que el model hegemònic ens reporta, i que, al mateix temps, ens porta a una reconsideració profunda i íntima de com són les nostres relacions entre homes i dones, entre els homes mateixos i inclús amb nosaltres mateixos, i les implicacions que tenen aquestes relacions.

Paraules clau

Noves masculinitats, imaginari col·lectiu, neomasclisme, consciència de gènere i subjectivitats.

1. Introducció

«És que sempre és el mateix, que si les dones guanyen menys, que si no tenen els mateixos drets, que sí encara no tenen igualtat... i jo em deman fins quan? I a més, de nosaltres qui es preocupa pels nostres drets i qui ens defensa? Que a mi també em poden atacar o robar i tampoc arrib a final de mes, eh!»

«És que no podem ni obrir la boca... són unes feminazis, malsofrides!»

«Si és que inclús als centres educatius els mengen el cap amb tant de rotllo de la igualtat i tant de 25-N, i tanta comèdia de la diversitat i dels homosexuals, a on arribarem! (...)»

«Jo ja ajud a casa i estic pels nins. Què és el següent?»

Durant els darrers anys sentim, contínuament, conversacions plenes d'apreciacions, comentaris i frases com aquestes (els exemples podrien ser inabordables i aquí simplement en recull una petitíssima mostra). De fet, aquest augment considerable de narratives que interpel·len els homes a queixar-nos i a no deixar-nos «trepitjar» pel feminisme és totalment proporcional als èxits i a la representativitat simbòlica i real que va assolint el moviment feminista tant al nostre estat com arreu del món.

Aquesta realitat, la interrelació entre la bona salut del moviment feminista i la multiplicitat de resistències i reactivitats per part de molts d'homes cap aquest moviment (com per exemple, amb l'assoliment de determinades narratives neomasclistes o postmasclistes que ataquen qualsevol proposta que prové del feminisme), s'està convertint en un gran risc tant pel mateix moviment feminista, com per a totes les persones que treballam dins l'àmbit social. Encara més preocupant és l'escenari que darrerament estic apreciand de no ser capaços de generar, o millor dit de fer arribar, discursos alternatius, positius, igualitaris i no discriminatoris. Narratives que existeixen i que ens faciliten una comprensió correcta i no esbiaixada del que és la relació entre el feminisme i la masculinitat. Ser capaços de trencar amb aquesta interpretació fallaç, buida de contingut i totalment intencionada de fer entendre el feminisme com un crit ferotge contra els homes, ha de ser un objectiu central en les nostres agendes professionals.

Perquè una cosa és realitzar un qüestionament sense palliatius d'una manera d'entendre la masculinitat, la qual permet un tarannà opressor, violent i virulent cap a les dones i cap aquells homes que viuen la seva masculinitat fora dels designis del que la masculinitat hegemònica i tradicional ha marcat, i un fet del tot diferent és dir que el feminisme va en contra dels homes i

de les seves llibertats. Desmuntar aquesta mentida omnipresent i extensa és un objectiu de justícia social, i el fet de generar una millor comprensió del que vol assolir el feminisme, mitjançant les masculinitats diverses o com popularment s'anomena noves masculinitats, és un deure que com a homes i professionals implicats en les transformacions socials hem d'interioritzar i assumir amb determinació, amb coratge i, al mateix temps, amb il·lusió.

Per a tal objecte, la proposta que aquí es presenta és una taleia que us oferirem com un viatge alliberador, empàtic i de comprensió que s'inicia des de la persona mateixa i es modela amb la nostra praxi quotidiana i amb les nostres relacions personals.

I quin és aquest punt de partida? Doncs aquell que ens fa ser referència de la construcció, per una banda, de la nostra pròpia concepció del que significa la *subjectivitat masculina*³ mateixa, i, per altra banda, la que ens converteix en una mena de far referencial de les persones amb les quals interactuem i treballem diàriament.

Sembla un gran repte, veritat? Doncs en realitat ho és, però no ens n'hem de preocupar en excés perquè per a entendre i assumir aquesta doble responsabilitat, que tenim com a professionals i com a subjectes actius, hi ha molta feina feta (i la que se segueix fent). Tot seguit, us ho exposam i compartim d'una manera detallada i fonamentada.

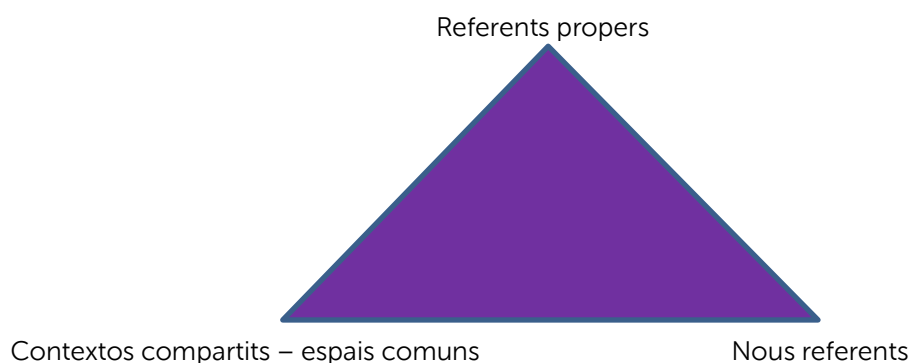
2. La tríada referencial com a element clau per transformar aquesta societat

«És necessari aprendre a navegar en un oceà d'incertesa a través d'arxipèlags de certesa» (Edgar Morin, filòsof i sociòleg francès).

A l'hora de poder explicar com n'és de transcendent i cabdal el nostre paper com a professionals dins aquest repte (que és donar a conèixer models de masculinitat alternatius i igualitaris), és fonamental que parlem d'una de les figures més rellevants al nostre país envers la lluita contra les violències masclistes: el doctor i professor universitari Miguel Lorente. D'aquest autor, hem après

3 La subjectivitat és, bàsicament, la propietat de les percepcions, els arguments i el llenguatge basades en el punt de vista del subjecte. Per tant, influenciats pels interessos i desitjos particulars d'aquest, sense deixar de pensar amb les coses que podem apreciar des dels diferents punts de vista. Des del punt de vista de la sociologia, la subjectivitat fa referència al camp d'acció i representació dels subjectes, sempre condicionats a les circumstàncies històriques, polítiques, culturals, etc.

la tríada següent, que és clau a l'hora de generar narratives més igualitàries i assolir altres subjectivitats masculines.

Centrem-nos en el primer angle d'aquesta tríada que és el que s'adreça als referents propers, encara que també explicaré, més endavant, que signifiquen els altres dos vèrtexs. Quan parlem de referents propers, pensam en totes aquelles persones que desenvolupen un paper referencial per a infants, adolescents i joves. Són les persones més properes dins de l'entorn familiar i social més estret, i aquelles que se'n fan càrrec en els grups d'esplai, que els entrenen en la pràctica esportiva, i que, en resum, interactuen dia a dia amb les noves generacions.

Si ho pensam bé, han estat i són aquests referents les brúixoles a partir de les quals el nostre jovent i la nostra infància busquen orientar-se, a més de desenvolupar un paper clau tant amb el desenvolupament i creixement personal com amb la construcció de la seva identitat. Per tant, les persones que treballam en l'àmbit social, si ho reflexionam un instant, hem estat, som i serem sempre figures referents. Uns referents que, com bé ens assenyala el sociòleg i activista social Jokin Azpiazu (2017) en la seva obra *Masculinidades y feminismo*, constantment podem facilitar «(...) noves representacions i imaginaris que projectin visions temporals de canvi». Aquesta alternança de representacions, de discursiva i de modelatge és vital, ja que, com el mateix Azpiazu ens indica, cal que com a referents siguem capaços de «crear incomoditats per trencar l'imaginari existent». Un imaginari⁴ que oprimeix, devalua i sotmet les dones, i aquells homes que no responen al model de masculinitat tradicional que se sosté i gravita entorn de la cultura masclista i al sistema patriarcal.

4 L'imaginari col·lectiu és un terme que s'atribueix a finals dels anys cinquanta a Edgar Morin, un dels filòsofs i sociòlegs més importants dels nostres temps, ens permet entendre el que coneixem com «ment social col·lectiva». Noció que fa referència, com bé explica Morin, al conjunt de símbols, mites, valors, desitjos i interaccions socials que es donen tant en una dimensió real com en una dimensió imaginària.

És amb aquesta intenció de canviar i transformar aquest imaginari on l'emplaçament de la tríada referencial adquireix més rellevància, significat i transcendència, ja que, com a professionals, tenim la capacitat, per un costat, d'anar produint cada cop més espais comuns o contextos compartits (el segon eix d'aquesta tríada) i de concebre'ls com els llocs o intervencions on puguem dialogar, debatre i, sobretot, fer que les persones que atenem prenguin consciència de com hem anat erigint aquest imaginari tan desigual i injust. Al mateix temps, dins d'aquests contextos de revisió, podem anar articulant noves narratives que busquin sostenir-se sobre la projecció i la necessitat d'una masculinitat alternativa, igualitària i equànime. D'aquesta manera, ens acabarem convertint en una mena d'enginyers i enginyeres socials amb capacitat de desarticular aquest sistema operatiu que és, al cap i a la fi, aquesta ment social compartida, el sistema patriarcal.

La nostra tasca com a referents propers de l'àmbit social, i molts de cops de l'àmbit socioeducatiu, és, per tant, multidimensional, perquè podem facilitar que es visibilitzin i convisquin alhora els tres elements sobre els quals es constitueix aquesta tríada referencial.

Com? Doncs, per una banda, com a professionals que d'alguna manera guiem i acompanyem les persones que atenem, hem de recordar i tenir sempre molt present que en tot moment som com una mena de mirall que, conscientment o inconscientment, podem trencar aquell imaginari que ens presenten i representen molts de cops les persones, famílies i grups amb els quals intervenim, ja que, com molt bé sabem, la nostra funció de modelatge social i relacional és tan transcendent que qualsevol paraula, acció, silenci, afecte o, inclús, qualsevol actitud corporal que mostrem es pot convertir en font o recipient d'un canvi o d'una realitat sempiterna.

Paral·lelament, cal que siguem proactius a l'hora no sols de generar aquests espais de transgressió i transició cap a un altre imaginari, sinó per a donar visibilitat a aquells homes públics (nous referents, tercer angle) que es mostren sensibilitzats amb el moviment feminista. Fins i tot, fent de la curiositat un bastió on es donin a conèixer i a reconèixer aquells «nous homes bons», com diu l'antropòleg i expert en masculinitats Ritxar Bacete (2017). D'aquesta manera, a més, podem recuperar de l'exili de l'anonimat aquells homes bons que sempre han existit i que s'han mostrat aliats del feminisme en èpoques tan poc favorables per donar suport a la lluita per la igualtat.

Però també hem de ser àgils i diligents a l'hora de crear aquests contextos en què la gent que és atesa i interrelaciona amb tu pot anar trobant, vivint i interioritzant aquesta necessitat de regeneració de l'imaginari col·lectiu. Les possibilitats per assumir aquests rols i generar aquests contextos són múltiples i, com veurem a continuació, tot comença dins de la persona mateixa i com hom ha interioritzat la seva pròpia subjectivitat masculina.

3. Recorrent la subjectivitat masculina. Una travessia en primera persona. Primeres reflexions i consideracions

«La vida és una navegació difícil sense una bona brúixola»

(José Luis Sampedro, escriptor, humanista i economista espanyol)

Com bé sabem les persones que treballam en aquest àmbit, un dels aspectes més rellevants, al qual hem de dedicar una atenció més especial i sostinguda, és el que anomenam treball personal. No s'aconsegueix una cura de tot allò que ens mobilitza, ressona i ens exposa a patir tota una sèrie de dificultats, inclús patologies terribles, per a la nostra persona i per a la nostra ocupació.

Per tant, dins les nostres agendes personals i professionals, cada cop més, afortunadament, dedicam més espais i més temps a cuidar-nos i a escoltar-nos. És per aquest mateix raonament, pel qual hauríem de considerar que és fonamental que observem com ens situam envers la igualtat i, en particular, amb el que significa per a nosaltres ser un home en aquest món i en aquest segle. Per aquest motiu, el primer pas que cal considerar com a professional i com a persona, seria valorar quina és la nostra actitud respecte a la temàtica aquí tractada, ja que, si bé una bona part de nosaltres tenim una predisposició absent de prejudicis i resistències envers el desafiament de la igualtat i el treball amb les masculinitats alternatives, un percentatge força significatiu utilitzam, com bé assenyala el sociòleg i sexòleg Erick Pescador (2004), determinades estratègies d'escaqueig o de resistència. Per tal motiu, consideram que ens pot enriquir molt donar a conèixer algunes d'aquestes resistències clàssiques:

- La llei eterna dels costums i hàbits socials: és una narrativa molt estesa i present. Són aquells comentaris tipus: «És que canviar la mentalitat de la gent és molt difícil», «Després arriben a casa seva i senten el que senten». Raonaments que disten d'assumir el rol de responsabilitat que tenim com a referents que som, a més de sostenir les realitats d'injustícia i desigualtat que trobam.
- L'estratègia de negar l'evidència o de minimitzar-la. Són comentaris com per exemple: «És que no podem ni fer un acudit o tirar una floreta». Actituds que en realitat no són més que un reflex fidel del que la societat fa amb les violències masclistes: minimitzar-les, negar-les i, fins i tot, ignorar-les.

- L'estratègia de pensar o deixar entendre que hem avançat molt o de poder relaxar-nos, com si el canvi ja s'hagués assolit i no estiguéssim a l'inici d'aconseguir una societat més justa.
- L'estratègia de justificar el que és injustificable: són totes aquelles dialèctiques que legitimen determinades conductes sota els paraigües de la generalització o la «normalització» («Tothom ha estat jove i tothom ha fet determinades coses» o «Són coses d'infants»). O aquelles cites que apellen al mal comú («Les dones també tenen tela», «Elles són més malicioses o més cruels») com si aquestes també no fossin conductes menyspreables i que s'han d'abolir. Per cert, si reflexionem uns instants, darrere d'aquests arguments s'amaga una de les construccions de la subjectivitat femenina que més masclisme comporta: la de construir una alteritat femenina fonamentada en el principi pel fet que elles han de ser bones, nobles i irreprotxables, com si no poguessin ser com elles vulguin!; inclús, per descomptat, múrries, cruels o malvades (encara que com hem dit aquestes siguin conductes rebutjables).
- L'estratègia de més del mateix: actitud que se sustenta pel fet de participar o organitzar esdeveniments entorn del 25-N o el 8-M, com si fossin una prova irrefutable de la consciència i sensibilització individual i col·lectiva, i no com es dona en moltes ocasions, una simple aparença que amaga una realitat de no canvi.

Altres conductes que són interessants d'analitzar són el que denominem escapoliments comuns, entesos com aquelles excuses i justificacions buides de contingut que s'utilitzen per no dedicar temps ni esforços a combatre el patriarcat i el poder que aquest té. Com a exemples d'aquest tipus d'arguments, Pescador (2004) ens parla de:

- Posposar. «Si és que no arribam a més», «Sí, jo entenc que la igualtat és important, però és que som un cul-de-sac». Aquest argument fa referència a tota aquella dialèctica que gira entorn de la sobrecàrrega de feina que porta tothom, fet que, no cal dir-ho, és cert, però que tampoc pot ser un recurs per a no adreçar-nos a aquesta responsabilitat i per a no sumar-nos al canvi.
- Menysvalora: «Sí, sí, ja ho tindrè en compte», «Com si això fos el més rellevant». És col·locar en un segon lloc, o a vegades en un tercer o quart, el que és, sense cap mena de dubte, una urgència i una prioritat social. A més, és un aspecte que repercuteix en beneficis que van més enllà d'aprendre sobre igualtat i que permet una millora de la comunicació, la reducció de la conflictivitat, la cohesió grupal, l'empatia mútua i un llarg etcètera dins els nostres espais de feina i dins les nostres dinàmiques relacionals.
- Utilitarisme femení. Es dona quan els professionals homes s'escuden darrere d'arguments com els següents: «Això és millor que ho tracteu vosaltres, controlau més i estau més preparades». D'aquesta manera, de nou, es normalitza la discriminació i, al mateix temps,

els companys es col·loquen en una posició de no poder i de no sentir-se interpellats per aquest tema, la qual cosa genera un efecte de sobrecàrrega a les nostres companyes i de no protagonisme i assumpció de la responsabilitat que els homes hem de tenir dins el canvi social. Per altra banda, cal dir que es perd, un cop més, una imprescindible oportunitat de mostrar-nos com a referents positius.

- Pilotes fora. «Què més volen que facem? Ara també d'experts amb igualtat! Jo no arrib a més!». És un argumentari molt ben construït per a desatendre la responsabilitat que ens correspon i per a externalitzar aquesta tasca que hem d'assumir i desenvolupar a poc a poc i dia rere dia.

Si bé és cert que el llistat d'estratègies és molt més ampli, consideram que aquest petit resum us pot suposar un bon punt de partida per a tenir una revisió pròpia de com ens situem respecte a aquestes temàtiques. Tanmateix, ens agradaria poder estendre'ns i considerar altres aspectes que consideram que són molt útils a l'hora de fer una mica més de treball personal envers la igualtat i a les masculinitats. Són en realitat micromasclismes* que apareixen i es reproduïen en els vostres llocs de feina i amb les vostres interaccions diàries:

- Tots aquells comentaris i comportaments que es donen en la relació diària amb les persones que atensem i que clarament representen una escenificació diferencial en funció de si ens estem relacionant amb un home o una dona. Per exemple, quan assignem característiques especials a ells o a elles («vosaltres sou molt més curioses i cuidadores; vosaltres sou més valents i atrevits»), o quan atribuïm rols diferents en funció del gènere i, per tant, prescrivim tasques o compromisos en funció d'aquests rols.
- Amb els usos que es fan del llenguatge de forma quotidiana, i no sols ens referim a l'ús sexista del llenguatge, aquell que exclou, invisibilitza, devalua i subordina les dones. També ens referim a les cadències o en el llenguatge utilitzat si la comunicació s'estableix amb un jove o una jove (per exemple: quan tenim tons paternalistes i sobreprotectors amb elles i tenim postures més rudes i seques amb ells, apel·lant, a més, a la seva virilitat).
- O per exemple, altres qüestions bàsiques com són els usos dels espais compartits o la designació de les tasques o de les propostes grupals.
- Una altra àrea transcendent, quant a valor simbòlic i de socialització diferencial, és tot el que gravita entorn del món emocional i de les cures. La pregunta seria, ¿fins quan mantindrem propostes diferents o aproximacions emocionals i de responsabilitat distants a l'hora d'assignar cures en funció de si ens adrecem a homes o a dones?
- I respecte a l'ètica de les cures i de l'autocura, cal tenir en compte la poca presència i la quantitat d'absència d'aquesta cultura. Seguim projectant cap als homes estereotips que els caracteritzen com a desordenats, amb poca cura, proclius al risc, centrats en si

mateixos i desconnectats de la resta i de l'entorn que els envolta. En canvi, les nostres projeccions de la subjectivitat femenina fan que constantment els demanem que es comportin amb decòrum, que siguin cuidadores, delicades, bondadoses i servicials. Però no sols de cara a les persones que atenem hem de fer un canvi de paradigma respecte a les cures, sinó que ens urgeix que tothom es miri i es mesuri respecte a aquesta ètica de les cures als nostres equips de feina, perquè és bàsic que siguem capaços de reconèixer on ens ubicam dins l'exercici de la funció de la persona que té cura o com a sol·licitants d'aquesta atenció.

- Finalment, és fonamental que ens plantejem com hem interioritzat dues concepcions sobre les quals se sostenen les desigualtats: l'androcentrisme i l'heteronormativitat.

Primerament, voldríem aclarir que quan parlem d'androcentrisme o de mantenir una mirada androcèntrica, ens referim al fet de, com defineix la doctora en psicologia Montserrat Moreno (2018), «considerar l'ésser humà de sexe masculí com el centre de l'univers, com la mesura de les coses, com l'únic observador vàlid del que succeeix al món, i com l'únic capaç». Mantenir, encara que sigui d'una manera inconscient, aquest biaix androcèntric permet, en realitat, que es reproduïxin un cúmul de discriminacions i injustícies cap a les dones i cap a determinats homes, les quals estam obligats a corregir i eliminar. Aquesta tasca implica evitar que les activitats i els valors femenins es masculinitzin. És més, tenim el deure de revertir l'ordre de les coses per a reivindicar la cooperació, la solidaritat, l'afectivitat i l'emotivitat, així com les cures com a valors universals, i que aquestes estiguin lliures de categoritzacions socials. Només d'aquesta manera, podrem superar aquest gran obstacle que representa l'androcentrisme, el qual no ens permet avançar cap a la conquesta de totes les potencialitats que tothom té.

- En darrer lloc, un altre escull al qual consideram que hem de parar una atenció especial i uns instants de reflexió i de valoració és l'heteronormativitat, ja que, avui en dia, com a referents que hem dit que som, formam part de la cadena de transmissió educativa i socialitzadora que en moltes ocasions presenta com a normativa i comuna l'heteronormativitat. La filiació a aquesta norma es dona massa sovint d'una manera espontània i repetitiva quan donem per vàlida la idea que la immensa majoria de les persones amb les quals ens relacionem diàriament són heterosexuales. És, perquè ho puguem entendre d'una manera senzilla, com quan considerem que totes les persones

dels nostres entorns laborals i relacionals són cisgènere⁵, sense contemplar que poden existir persones trans o no binàries, sense anar més enfora.

Si no esmentem l'heterosexualitat com un desig més, com una opció més, l'establim com a norma i com a única expressió legítima de la sexualitat i, com bé sabem, la realitat i la llibertat individual i col·lectiva ens demostra que això no és així i que el ventall de possibilitats és molt més ric i divers.

En definitiva, la nostra intenció amb totes aquestes primeres consideracions i reflexions entorn de com ens col·loquem respecte de les relacions de gènere i la igualtat així com en la construcció de les subjectivitats femenines i masculines, és animar-vos que interioritzeu allò que assenyala Paulo Freire (1972) com a consciència de gènere, un propòsit que ens permetrà reflexionar sobre el món que ens envolta i ens permetrà elegir un curs d'acció determinat, amb informació i fonamentat en una reflexió crítica constant. Un procés de reflexió crítica emmarcat en les experiències de desigualtat de gènere (i altres formes de desigualtat) que hem desglossat i que us permetrà promoure un creixement personal, professional, de consciència política i social, així com d'activisme social.

4. Les noves masculinitats com a opció de trànsit cap a unes relacions més igualitàries, respectuoses i diverses

Al llarg d'aquest article hem anat mencionant diversos conceptes com masculinitat, noves masculinitats, masculinitats alternatives o igualitàries, etc. Consideram que un cop entrats en matèria i encara amb el repte d'assolir una consciència de gènere a les nostres vides i a les nostres professions, el nostre objectiu immediat és donar llum sobre què entenem, des dels estudis de gènere, que són els conceptes esmentats abans. Per això, a manera de reflexió, resulta interessant introduir la petita qüestió següent: considereu que en totes les societats s'entenen, es viuen i s'expressen les relacions i les diferències de gènere de la mateixa manera?

5 Cisgènere (escurçament cis) és un neologisme i tecnicisme d'origen alemany propi del camp interdisciplinari dels estudis de gènere. Es considera cisgènere a les persones les quals la seva identitat coincideix amb la del gènere que se'ls assigna en néixer. L'oposat a cisgènere és transgènere. Ser cisgènere comprenen una alineació entre la identitat de gènere, el sexe anatòmic i el comportament que s'estipula que és acord amb el gènere anatòmic.

Estam gairebé segurs que si heu recapacitat durant uns instants i heu revisat les vostres pròpies vivències, les dinàmiques personals, professionals i familiars en les quals us moveu o si pensau en la diversitat de persones que us heu trobat al llarg de la vostra vida, la resposta que donareu és que no: que ni totes les societats, ni totes les persones no entenem ni vivim les relacions de gènere de la mateixa manera.

Un fet molt semblant succeeix amb el concepte de masculinitat. És a dir, la majoria de nosaltres lligam aquest concepte a un conjunt de característiques o trets distintius que assignam als homes. Aleshores, és molt comú que a la nostra cultura occidental imaginem les dones i els homes com a posseïdors d'unes característiques o subjectivitats diferents. Això no obstant, el que interessa de l'estudi sobre les masculinitats és entendre i conèixer que no sempre ens hem manejat amb un concepte de les dones i dels homes d'una manera tan antagònica. Com assenyala l'activista, historiador i sociòleg expert en sexologia Jeffrey Weeks (1998) «Mentre que a altres cultures hem vist les diferències (sexuals) com a fluïdes i complementàries, nosaltres tenim la tendència de veure-les com a definitòries i oposades».

Aleshores, la primera qüestió que ens hauríem de plantejar seria la següent: en quin moment començarem a pensar i entendre la masculinitat no tant com una distinció qualitativa, sinó com un concepte contraposat a allò que es defineix com a femení? La resposta ens l'ofereix una de les figures més importants en l'estudi de les masculinitats, la sociòloga Raewyn Connell (2003). Per a aquesta autora, quan parlem de masculinitat, tal com la concebem en l'actualitat, ens referim més bé a un producte històric bastant recent. De fet, com a objecte d'estudi es constitueix des d'èpoques molt properes a la nostra.

Per tant, amb la intenció de poder comprendre com s'ha anat convertint la masculinitat en un producte històric i en un objecte d'estudi, pensam que és interessant fer una aproximació a aquest camp d'investigació a través de tres processos que es donen quasi de manera continuada.

El primer procés és el que apareix lligat al desenvolupament d'un ampli camp de recerca sobre la sexualitat i la diferenciació sexual durant el període que se situa des del s. XIX fins a mitjans del s. XX. Posteriorment, ens trobem amb un segon període de qüestionament dels models i mandats de la masculinitat que coneixem com a període de crisi de la masculinitat, que es dona entres les dècades dels seixanta i dels setanta. Finalment, un tercer període és el que es produeix quan sorgeixen els corrents feministes i els moviments polítics reivindicatius sobre el gènere i les relacions de gènere. Cert és que m'encantaria poder fer un abordatge extens i minuciós d'aquests tres grans períodes, però per una qüestió d'extensió i de prioritització, en aquest article em centraré més en els dos darrers.

5. El període de crisi dels models masculins

El primer que farem, i que és bàsic per a entendre aquest període, és contextualitzar i ubicar aquest corrent d'estudis sobre la masculinitat dins una conjuntura molt particular que moltes persones han denominat com el «període de crisi en la masculinitat».

Per què sorgeix la necessitat de parlar d'un període de crisi de la masculinitat? Doncs perquè ens trobam en un moment històric en què diversos valors socials associats, o socialment reconeguts, a les velles definicions de masculinitats (com la virilitat, l'ombria, el fet proveïdor, la protecció, la fortalesa, etc.) han perdut certa vigència o significat, mentre que noves falques o interpretacions del que significa la masculinitat no s'han establert d'una manera clara.

A més, ens trobam en una època de grans transformacions socials i d'una sèrie de factors socioeconòmics lligats al sistema industrial capitalista, sobretot a països com els Estats Units o el Regne Unit, que influeixen en els models i mandats de la masculinitat. Així, es dona l'aparició de canvis en la composició de la força del treball i en el treball mateix, al mateix temps que es produeix un desplaçament de la societat industrial cap a una societat més productora de serveis i d'informació. Aquesta transició facilita que moltes dones facin incursions dins d'aquest nou model d'economia i s'incorporin a aquests nínxols de treball. Aquest fet suposa que també ara són les dones les que passen a aportar ingressos que les seves famílies necessiten, per a poder mantenir els nivells de vida que fins aleshores han estat sustentats per un únic sou que arribava des de la figura masculina d'un marit proveïdor.

Aquest canvi de paradigma relacional i funcional és força important, ja que suposa una permutació de les posicions de poder dins de les relacions entre homes i dones. Com molt bé assenyala l'antropòloga estatunidenca Marvin Harris (2011):

«Se suposava que les dones devien acceptar una posició de subordinació tant a casa com als seus llocs de feina. Aquest fet tenia cert sentit mentre l'home podia portar el pa a casa; però quan el cost de criar fills es va disparar, el segon sou de l'esposa-mare es convertí en essencial per a les parelles amb aspiracions de classe mitjana. El vernís sentimental —la «mística»— que enaltia l'explotació inherent als tradicionals rols sexuals comença a esqueixar-se. Tot l'edifici de l'imperatiu marital i procreador, amb els seus dobles patrons victorians i la seva hipocresia patriarcal, es va començar a ensorrar».

De fet, pensau si és important aquest canvi de paradigma i l'efecte que va tenir en l'àmbit de transformacions i canvis dins la societat, que aquesta nova realitat va donar peu que als Estats Units de la dècada dels setanta sorgissin els denominats *men's studies* (els estudis dels homes).

En aquesta conjuntura, estam segurs que coincidireu amb la nostra anàlisi, en què aquest context de crisi i de transformació no es va cenyir únicament a un pla socioeconòmic, sinó que

estam enfront d'un autèntic canvi de paradigma cultural i relacional que es reflecteix en molts dels escenaris del nostre dia a dia. Així, en el terreny de les idees i de les creences, apareixen nous qüestionaments que contribueixen a confrontar aquelles explicacions i narratives totalitàries existents fins aleshores sobre les relacions entre gèneres, i, sobretot, amb tot el que és relatiu a l'atribució com a masculí o femení. Per tant, aquest nou paradigma va facilitar que a partir dels anys setanta florissin estudis i investigacions que reivindicaven nous relats i noves òptiques a l'hora d'estudiar què significava la masculinitat.

6. Noves anàlisis de la masculinitat: a l'estela dels corrents feministes i els moviments polítics reivindicatius

L'últim procés que constitueix aquesta tríada i que ens permet entendre aquest producte històric recent que és la masculinitat com l'entenem actualment, és el que es genera com a resultat de la força existent entre els moviments d'alliberació de les dones i dels col·lectius de diversitat sexual. Arran d'aquestes sinergies i d'un interès notable per part del món acadèmic (que es traduirà en un gran nombre d'estudis, publicacions i investigacions), sorgeix un replantejament meditat i serà del que significa ser home. Una reflexió profunda que és fruit de la crisi abans mencionada i que es dona un cop que molts d'homes manifesten la seva dificultat de romandre i complir amb els dissenys i rols que històricament se'ls havien assignat. En resposta a aquesta impossibilitat de mantenir-se en aquests mandats de la masculinitat més tradicional, el món acadèmic es fa ressò d'aquesta situació i dona lloc a un fecund corrent de pensament i d'investigació sobre el concepte de masculinitat. En aquest cas, l'objecte de reflexió és molt més ampli del que havia estat fins aleshores i, sobretot, no se circumscriu a l'àmbit de la sexualitat.

D'aquesta forma, dins dels àmbits acadèmics apareixen dos plantejaments fàcils de diferenciar. Per una banda, en especial en els primers estudis, observem com l'estudi de la masculinitat es lliga a qüestions com la rellevància de la competitivitat com a element de socialització entre els mascles, les dificultats i els problemes que pateixen els homes per la seva escassa competència emocional o els problemes relacionals i psicològics que sofreixen aquells que no responen als estereotips de la masculinitat hegemònica. És, per tant, un primer estadi d'investigació que, com sintetitza Connell, reflecteix que els homes comencen a ser mirats com a éssers amb gènere: per tal cosa es fa evident que «el rol masculí era opressiu i que havia de ser canviat o abandonat».

Des de la nostra òptica, aquest conjunt d'estudis aporta un element terapèutic i alliberador molt interessant. Així i tot, i reafirmant l'efecte positiu i capacitador que té aquesta línia d'anàlisi, el cert és que en línies generals a aquestes recerques els manca una certa sensibilitat cap a les relacions entre homes i dones, o entre els mateixos homes, i com aquestes operen, en massa ocasions, des d'unes desigualtats i una distribució del poder poc equilibrat. És com si aquesta mirada introspectiva cap al malestar dels homes que segueixen els mandats de la masculinitat hegemònica no donàs espai per a veure el sofriment de les dones i dels col·lectius de diversitat sexual. Desafortunadament, aquesta observació encara segueix molt vigent en determinats trànsits que realitzen alguns homes, els quals sembla que fan una aposta individual, sense desig de trencar el sistema patriarcal que manté aquestes injustícies i desigualtats.

Per fortuna, aquest buit es començà a omplir en un segon període on apareixen reflexions crítiques del pensament feminista que col·loquen de nou el focus d'atenció sobre les situacions de desigualtat que pateixen les dones i determinats col·lectius d'homes, al mateix temps que interpel·len els homes per a no perpetuar la configuració existent de les pautes de gènere derivades del sistema patriarcal. A més a més, aquest segon grup de treballs destaca que és mitjançant les estructures socials i institucionals que conformen la societat que s'exerceixen i es refuten aquestes desigualtats. Per tant, aquests estudis plantegen la necessitat que es donin canvis tant a les esferes privades com a les esferes públiques i de poder.

Aquesta influència de les ciències socials en els estudis sobre la masculinitat s'anirà consolidant als anys vuitanta del segle passat, precisament dècada en la qual apareixen el que avui en dia anomenem noves masculinitats. És a dir, una concepció o concepcions de la masculinitat que transgredeixen una noció caduca d'aquesta. I quines són aquesta o aquestes propostes que ens brinda un nou model de la masculinitat? En què es diferencia aquesta nova concepció? Per a donar resposta a aquesta proposta o propostes alternatives, considerem que cal definir primerament d'un mode clar i minuciós quina és la masculinitat hegemònica o tradicional.

7. Indagant sobre el concepte de la masculinitat hegemònica

El concepte de masculinitat hegemònica es comença a utilitzar i reconèixer com a tal gràcies a una teoria social de l'esmentada sociòloga Raewyn Connell (2003). Per a elaborar la seva anàlisi de la masculinitat, aquesta autora emprà el concepte d'hegemonia del filòsof i teòric marxista Antonio Gramsci (1972). Per a Gramsci, l'hegemonia de les classes dominants es reproduïx culturalment sobretot a través de l'educació, les institucions religioses i els mitjans de

comunicació. Per tant, Connell suposa que l'hegemonia de la masculinitat també es reproduïx des de les institucions, les quals aboquen la societat a una idea de dominació i superació dels homes per sobre de les dones. Segons aquesta sociòloga, aquesta idea és el que defineix aquest tipus de masculinitat que és el més representat dins la nostra societat.

A més, dins aquesta teoria social sobre les masculinitats, l'autora descriu tres tipus de masculinitats que ens sembla interessant que coneguem. Per una part, ens parla d'una «masculinitat subordinada», la qual fa referència a com els homes hegemònics sotmeten aquells homes que ells consideren inferiors (per exemple, tots aquells que no són heterossexuals). Després, trobam una altra masculinitat que l'autora defineix com «masculinitat còmplice», que són aquells homes que sense fer un ús diari de tots els valors o mandats de la masculinitat hegemònica tenen una actitud passiva que els du a no plantejar-se l'*statu quo* o a intentar canviar els components de la cultura masculista, ja que, en realitat, aquests obtenen una sèrie de privilegis i beneficis derivats d'aquest sistema patriarcal que les dones no tenen. Per tant, amb aquesta actitud o elecció personal aquests es converteixen immediatament en còmplices dels homes hegemònics. Per a acabar, Connell ens parla d'una «masculinitat marginada», que es dona quan apareixen condicionants racials. Per a aquesta sociòloga, la masculinitat hegemònica té molt de cultura blanca i per a aquests homes mantenir l'autèntica masculinitat i virilitat passa també per marginar i discriminar altres ètnies i altres races.

Una darrera aportació sobre la masculinitat hegemònica que fa Connell és el fet que per a ella els homes hegemònics, amb el seu model, a mesura que els temps evolucionen, intenten desenvolupar una proposta d'aparent transformació, com una mena d'adaptació irreal als nous temps. Això sí, sempre amb la intenció de perpetuar el seu model, ja que encara que hi hagi petites transformacions o discursos moderats, al final no hi ha un canvi de fons sinó d'aparença, que es pot exemplificar amb expressions com les que he assenyalat al principi d'aquest article («No si jo estic a favor de la igualtat, però crec que exageren quan diuen que encara fa falta molt»).

Un altre autor que ens aporta molta llum a l'hora d'entendre aquest concepte de la masculinitat hegemònica és el sociòleg Michael Kimmel (2019). Per a ell, la masculinitat hegemònica es desenvolupa des de la construcció cultural de la masculinitat i, des de la seva anàlisi, existeixen quatre característiques inherents que els homes han de complir per a respondre a aquest model de la masculinitat. Quatre característiques que l'autor pren de l'obra de Deborah Sarah David i Robert Brannon, *The Forty-Nine Percent Majority: The Male Sex Role*. En essència, aquests trets es fonamenten sobre el desprestigi cap a tot allò que s'entén com a femení. És a dir:

- «Res de mariconades». No es pot ni mostrar, ni tenir cap atribut que es lligui a res que simbolitzi la feminitat. Ser, per tant, un home de «veritat» significa rebutjar tot allò que és femení, inclús amb l'ús de la violència per mantenir aquest bastió de la virilitat (és per aquest fet que no ens pot sorprendre com és de present l'homofòbia o la misogínia dins

aquest exercici de la masculinitat hegemònica). A més, com ens indica molt encertadament la filòsofa feminista i historiadora Elisabeth Badinter (1993), el problema és que connotam el que és femení com a negatiu per se, ja que lligam a la idea de feminitat creences i representacions de debilitat, vulnerabilitat, inferioritat o inestabilitat.

- «Ser important», amb estatus social, amb transcendència, amb rellevància, amb èxit i visibilitat. Si ho pensam un moment, totes aquestes característiques denoten poder, i aquest és un tema molt masculí que a més es correlaciona molt amb la competitivitat. Per tant, transcendir i pujar dins l'escala del reconeixement social i productiu serà fonamental per a realitzar-se com a home.
- «Ser fort i dur com un roure». Aquest enunciat concentra dues dimensions rellevants a l'hora d'estudiar la masculinitat: la dimensió actitudinal i l'emocional. Perquè, per a ser com un roure, un no ha de mostrar ni emocions ni sentiments. Al mateix temps, s'ha de mostrar com autosuficient i autònom.
- «Ser capaçs de fotre o enviar a porgar fum als altres». És un imperatiu que denota la familiaritat amb la qual els homes podem viure el risc (sense pensar i avaluar les conseqüències que aquest té, ja no només per a nosaltres sinó pels que estan per nosaltres). Al mateix temps, aquest tret familiaritza els homes amb l'agressivitat i, de nou, amb la violència, recursos que ens permeten subordinar els altres i fer un exercici constant de demostració del nostre poder.

Des del nostre punt de vista, el més important d'aquestes interpretacions de la masculinitat és l'accent que es posa en els processos de socialització, a partir dels quals podem deduir que la masculinitat és el resultat d'una construcció social. Una construcció mitjançant la qual els homes aprenen i interioritzen uns determinats papers i patrons socials que es reflecteixen en els estereotips de gènere. Una idea que molt encertadament ens suggereix la professora i investigadora Àngels Carabí (2000): «No es neix home, un es va convertint en home».

Per tant, i com molt bé assenyala la filòsofa i referent del pensament postestructuralista Judith Butler (2006), al final la representació de la masculinitat no deixa de ser com una mena de performativitat i de metàfora teatral. Una representació marcada per una mena de «guió cultural» o, com ens agrada dir, «guió oficial», en el qual, a més dels quatre imperatius que ens ha ensenyat l'obra de David i Brannon, hi trobam un munt d'altres trets i mandats, amb els seus respectius rols i papers que concreten d'una manera molt nítida el que representa la masculinitat hegemònica.

Anem, per tant, a conèixer una mica més sobre aquests mandats i representacions.

- Dos constructes que correlacionen amb la idea de tenir èxit social són el fet que els homes han de ser actius i, per tant, productius. És per això que els homes porten tan

malament la falta de productivitat i d'activitat. Per cert, una productivitat i una activitat que ha de ser reconeguda i exposada en públic, perquè sense ser observada no hi ha representació que s'entengui amb la seva totalitat.

- La masculinitat es mostra a través de la valentia, el coratge i la força, encara que després el vertigen i la por s'apoderin de nosaltres a l'hora de parlar de sentiments, temors i d'emocions. Així, els homes ens presentem mostrant els nostres cossos com si fossin expositors de prestigi, ens mostrem poc tendres i poc propers físicament (sobretot entre els mateixos homes, no sigui cosa que es posi en dubte la nostra homenia) i ens sacsejam, ens donam cops i ens violentam els uns als altres com si no haguéssim de qüestionar aquest tracte.
- La sexualitat i el desig són conceptualitzats i racionalitzats per la masculinitat hegemònica com a una opció subjectiva de la qual se'n pot fer un ús egoista i poc empàtic. Interpretacions que afavoreixen i possibiliten que aquest tipus de sexualitat concebi les dones com un objecte que respon al desig masculí. A més, aquesta conceptualització ens porta a desenvolupar actituds i rols molt actius dins la sexualitat. D'aquesta manera, trobam homes que actuen des de la promiscuïtat més inconscient i poc empàtica, i que funcionen com a conqueridors i caçadors relacionals sense cap classe de mesura, sense oblidar l'ús com a puters que feim de les dones que exerceixen la prostitució, com si aquests cossos i aquestes vides fossin mers objectes de consum.
- Finalment, dos dels constructes més rellevants sobre els que s'ha edificat la masculinitat hegemònica són la idea de la violència i del risc com a mecanismes i opcions vàlides a l'hora de gestionar i resoldre conflictes personals i interpersonals. S'han naturalitzat i interioritzat tant aquests dos aspectes, que són viscuts com a propostes alternatives d'oci aparentment inofensives. Així, conduir de manera arriscada i temerària està tan present com afició com la lectura o la fotografia. Per altra banda, viure al límit també ens ha situat en una relació molt particular amb les drogues, relació que s'estableix, massa cops, des dels excessos i la manca d'autocontrol.

Però encara hi ha moltes més representacions, ja que a tots aquests rols els hem de sumar aquells comportaments clàssics que ens dicta el model hegemònic. Són els següents:

- Els homes han de ser «proveïdors», és a dir, han de ser ells els que han de fer la feina remunerada i portar el pa a casa.
- Han de ser «protectors», perquè el model hegemònic manifesta que les dones han de ser protegides pels homes, ja que sembla que elles no es valen per si mateixes.
- Han de ser «productors», entenent que els homes són els que generen coneixements, recursos i fonaments per a la vida i la societat on ens trobam.

- Han de ser «progenitors», per tant, són els que determinen que les dones puguin ser mares i puguin constituir una família.

El fet paradoxal que ens confronta la mateixa realitat actual per sobre d'aquests aspectes exposats és respondre si avui dia les dones realment ens necessiten per algun d'aquests comportaments. Perquè, si ho pensam, en realitat les dones no ens necessiten ni per a protegir-se, ni per a treballar, ni per a proveir, ni tan sols, si es vol, per a constituir una família.

Aquesta contradicció del model hegemònic és el que fa sentir molts d'homes totalment desorientats. I és, precisament, aquesta desorientació la que sustenta aquesta irascibilitat i aquest odi permanent cap al feminisme i cap a tot allò que ha desmuntat el guió esperat. És a dir, com molt bé ens il·lustra Michael Kimmel (2019), els homes sentim que ens han pres tota una sèrie de rols (com els que hem anat esmentant) i privilegis que ens pertocaven simplement pel fet de ser homes. Com que els nous paradigmes relacionals i de dinàmiques socials provenen de les transformacions socials i dels canvis que ha generat el feminisme, els homes que, d'una manera més o menys conscient, s'han aferrat al model hegemònic senten que aquest és l'enemic a batre.

De fet, si ens aturam a analitzar una mica tots els privilegis que van lligats a aquest model, podem entendre perfectament que el dol en què el feminisme situa els homes no és senzill d'assimilar si no és per uns principis d'equitat moral o de justícia social pels quals renunciem a tots aquests privilegis que a continuació exposam:

- Poder i sensació de poder. Un privilegi que és molt ampli i atractiu, ja que ens suposa poder mostrar tot aquest poder des de molts d'angles, ja sigui des de la superioritat que sentim respecte a les dones o a determinats homes pel simple fet de ser homes, o pel fet de poder tractar d'una manera abusiva i poc cuidadora el nostre entorn.
- Sentiment d'acceptació i validació. És a dir, l'agradable i imprescindible sensació de pertànyer a una identitat col·lectiva, a una germandat que domina i sotmet el món i la resta de persones.
- Èxit sexual i eròtica del poder. Com ens explica el sociòleg Jesús Gómez (2004), sobre la masculinitat hegemònica hem construït socialment una aurèola d'atracció i de desig que causa que els homes i joves que segueixen aquest model obtinguin uns beneficis que es tradueixen amb èxit a l'hora de conquerir, en el prestigi de ser promiscu i en el desig de ser desitjat, privilegis que no aconsegueixen altres models de masculinitat més respectuosos, democràtics i empàtics. Per això, ens recorda la brillant sociòloga Carmen Ruiz (2017), cal que deserotitzem aquest prototip de «mascle». Com si no fossin suficients els privilegis lligats a la sexualitat, cal sumar-hi el que el filòsof i sociòleg Lionel S. Delgado (2019) denomina el «dret a viure amb seguretat», ja que és molt difícil que els homes

visquem assetjament o agressió sexual, i si els patim, en la majoria dels cops, aquests són exercits per altres homes.

- La no assumpció de les cures, així com del treball domèstic i reproductiu, amb tots els beneficis que comporta no responsabilitzar-se de la pròpia autocura i de la cura dels altres, en especial per la comoditat i la disponibilitat de temps que genera no assumir aquestes responsabilitats.
- Els privilegis laborals. La llista aquí també és considerable, ja que els homes, pel fet de ser homes, cobram més per a desenvolupar els mateixos treballs (escletxa de gènere), copam els càrrecs directius i de responsabilitat, tenim més facilitats per a accedir al mercat laboral (ja que la paternitat fins ara no ens ha perjudicat), se'ns valora més i se'ns qüestiona menys, i les càrregues familiars no solen condicionar la nostra carrera professional.

És clar que un ventall tan generós i tan profitós és molt i molt seductor i també ho és que, encara que només per un principi de justícia i equilibri social, els homes hauríem de desfer-nos de tota aquesta herència de privilegis. Beneficis que són al mateix temps entrebancs, contratemps i desigualtats que pateixen elles i molts altres homes. La veritat és que cal tot un exercici de contraproposta per a fer més i suggerir un trànsit cap a models de masculinitats més equitatius, justos i igualitaris. Quina és aquesta proposta alternativa i que, a més, ens fa veure que no és or tot allò que lluu? Doncs la proposta que ens va arribar fa molts d'anys i que ara cal que sigui el repte que tots els homes i professionals hem d'abraçar amb il·lusió, esforç i constància: les noves masculinitats.

8. Les noves masculinitats com a posicionament clau per assolir unes relacions igualitàries, respectuoses i diverses

Un dels fets més «curiosos» al mateix temps que contradictori pels professionals que fa anys que ens dedicam als estudis de les masculinitats i a la divulgació i treball en masculinitats igualitàries, és el fet que aquesta alternativa sigui vista, sobretot per una part important del col·lectiu masculí, però també per una part no menys significativa del femení, com una amenaça per als homes i com una cosa negativa per a les relacions. Sense cap mena de dubte, i com hem analitzat durant aquest article, el neomasclisme aconsegueix generar una discursiva que fa viure i

entendre qualsevol iniciativa que prové del feminisme com a dolenta o amb mala intenció cap als homes, i, és clar, la invitació a unes altres masculinitats tampoc n'és una excepció.

El més sorprenent, i el que ens constata l'experiència directa, és que, en realitat, la majoria dels homes no saben que aquesta proposició de les noves masculinitats és sense cap mena de dubte una formulació de la masculinitat més sana, funcional i justa del que mai ha estat la masculinitat hegemònica. Perquè sí, és ben cert que podem parlar d'una sèrie extensa de privilegis com acabem de veure, però és que la contrapartida de mantenir-nos en aquest model tradicional no és intranscendent. Aquesta és una de les grans preocupacions i de les grans aportacions que fa el feminisme als homes, ja que, com molt bé ens expliquen els estudis sobre les masculinitats, el primer que hauríem de valorar els homes del feminisme és que reivindica per a nosaltres (mitjançant les noves masculinitats) un capital emocional ric, divers i lliure, contraposat al que la masculinitat hegemònica ens fa viure, un món emocional limitat, fosc i definit des de la parquedat i des dels dissenys d'aquells rols que ens fan mostrar com a homes freds, distants, «aparentment segurs», autònoms i deslligats emocionalment dels altres. Però és que el problema no es limita a aquesta vida emocional retallada que ens proposa el model tradicional, és que les conseqüències d'aquest model són moltes i molt terribles per a tots nosaltres:

- A l'àmbit educatiu. Des de fa molts d'anys, som la imatge del fracàs i de l'abandonament escolar, així com dels currículums menys qualificats.
- A l'àmbit de la salut. Les xifres són aterridores. Per a començar, els homes tenim una esperança de vida més curta que la de les dones (l'any passat aquesta diferència era al voltant dels 6 anys). Així, a Espanya, per cada vidu, hi ha cinc vídues. L'any 2019, dos de cada tres decessos per causes estranyes, és a dir, per circumstàncies que es produeixen per accidents o bé per distintes formes de violència, foren homes.

Els homes a Espanya ens suïcidam tres cops més que les dones. A més, entorn del 80% dels suïcidis que no queden en temptativa, són comesos per a homes.

Una dada que ens resulta molt interessant és que els homes sol·licitem menys cites a atenció primària i hi anam menys; però, en canvi, anem més a urgències. I és que els homes tenim més risc de desenvolupar malalties cardiovasculars i les desenvolupam més joves, igual que les malalties respiratòries.

Patim més accidents de trànsit i els decessos, així com les conseqüències d'aquests accidents, són més greus per a nosaltres. Cometem més infraccions i se'ns retiren més punts del carnet de conduir –Això té relació amb l'estil de conducció? Per descomptat!–. Lligat a aquests *modus vivendi*, també tenim més accidents i més greus durant les pràctiques esportives i, no cal dir-ho, practicam més esports de risc.

- A l'àmbit laboral, l'escenari també és esgarrifós. L'any 2019, el 93% de les persones que varen morir en el seu espai de feina eren homes. Més del 80% dels accidents que es produeixen a la feina, tant lleus com greus, els sofreixen els homes. Tenim més baixes laborals i les conseqüències són més greus, com en són les incapacitacions.
- Una altra àrea alarmant és la del consum de substàncies addictives. De nou superam, comparativament, les nostres companyes en gairebé el consum de tota la classe de substàncies: alcohol, cànnabis, heroïna, cocaïna, amfetamines i drogues allucinògenes. A més, presentam conductes de policonsum més accentuades.
- Respecte a la relació que tenim els homes amb el consum i les conductes de risc (com conduir impulsivament i de manera temerària), el psicòleg Terry Real (1995) ens planteja una reflexió molt interessant. Es tracta del fet que per molt que moltes investigacions ens indiquin que els homes cursam menys quadres depressius, el que ocorre és que ocultem aquesta simptomatologia per a no demanar ajuda, o millor dit, per a ser coherents amb aquell mandat de ser autosuficients i no necessitar ajuda. De tal manera, que el que s'amaga darrere de molts consums, de moltes conductes de risc i de molta violència són escenaris de dolor, sofriment, ansietat i depressió. Però és que el ventall a l'àmbit de la salut mental derivat d'aquest «estrenyiment emocional» (com diu Octavio Salazar (2018), un dels referents més reconeguts al nostre país sobre l'estudi de les masculinitats) és tan ampli que en ell podem trobar des de conductes antisocials, desafiants, problemes d'autoestima, d'addicció al sexe, gelosies extremes, problemes de parella, de criança i un llarg etcètera.
- Finalment, i ens podríem estendre molt més, però consideram que ja són prou significatives les dades compartides, voldria destacar un darrer apunt: el que relaciona la masculinitat amb la cultura de la violència i la criminalitat, perquè els efectes derivats de la naturalització i normalització amb la qual vivim la violència i els seus usos és tan freqüent que fa que els homes siguem els responsables de la immensa majoria dels delictes que es duen a terme (en un 90% dels casos, segons l'European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). Altres dades tràgiques que assenyala la mateixa Organització Mundial de la Salut (OMS) són que el 96% dels homes assassinats i el 90% de les dones assassinades han estat víctimes de crims comesos per homes. D'aquesta manera, és molt fàcil entendre que el 90% de la població reclusa als centres penitenciaris del món siguin homes.

Realment, són alarmants les greus i terribles conseqüències que té la masculinitat hegemònica per als homes i per a la nostra societat (per un motiu d'extensió no entrarem a analitzar les tràgiques conseqüències que pateixen les dones i els col·lectius LGTBIQ+ derivades d'aquesta masculinitat, però ens donaria per moltes pàgines més). El que és trist, aleshores, és poder entendre que estem esperant els homes i els professionals per a sumar-nos a aquest procés de desconstrucció del model hegemònic. ¿Com pot ser que ens empassem tots aquests discursos

que diuen estar «a favor» dels homes i l'únic que fan és atacar el moviment que més ens ha atès al llarg de les darreres dècades? ¿Fins quan els homes i els professionals seguirem mirant cap a una altra banda i no assumirem que cal sumar-se aquesta proposta emancipadora, igualitària i de justícia social tant per a nosaltres com a persones que han estat segles i segles esperant la nostra reacció?

Les opcions per a transitar cap aquestes masculinitats són diverses i enriquidores totes, i totes de nou comencem per nosaltres mateixos. Recuperau el vostre capital emocional segrestat, sumau-vos al diàleg obert, responsable i sincer de les desigualtats, despreniu-vos d'aquests privilegis que tant ens tempten, però que al mateix temps ens fan perdre de vista el bé comú i propi. I, sobretot, incorporeu-vos a la cultura i l'ètica de les cures. Recordau que sou referència propera per a moltes persones, compartiu aquests coneixements i reivindiqueu que no, que no és cert que el feminisme vagi en contra dels homes, sinó que va en contra del que ha representat i representa la masculinitat hegemònica (una manera de ser homes que perjudica a tothom, encara que no per igual però sense deixar titella amb cap).

I recordau, com diu l'escriptora feminista Audre Lorde (1984) que «No desmuntarem la casa de l'amo amb les eines del mateix amo». Que aquest camí que suposen les masculinitats igualitàries us sigui tan profitós com de ben segur serà per la societat que us envolta. Bon camí.

Referències bibliogràfiques

- Amorós, C. (2006). *La gran diferencia y sus pequeñas consecuencias para las luchas de las mujeres*. Madrid: Cátedra.
- Amorós, C. y Miguel, A. de (eds.). (2007). *Teoría feminista: de la Ilustración a la globalización. Vol. 1: De la Ilustración al segundo sexo*. Madrid: Minerva.
- Aresti, N. (2010). *Masculinidades en tela de juicio*. Madrid: Cátedra.
- Azpiaz, J. (2017). *Masculinidades y feminismos*. Barcelona: Virus.
- Bacete, R. (2017). *Nuevos hombres buenos. La masculinidad en la era del feminismo*. Barcelona: Península.
- Bacete, R. (2019). *El poder de los chicos. Retos, preguntas y respuestas para los niños de hoy*. Barcelona: Destino.
- Badinter, E. (1993). *XY. La identidad masculina*. Madrid: Alianza.
- Beauvoir, S. de (2005). *El segundo sexo*. Madrid: Cátedra.
- Bonino, L. (2000). Varones, género y salud mental: deconstruyendo la «normalidad» masculina. En M. Segarra y À. Carabí (eds.), *Nuevas masculinidades* (pp. 41-64). Barcelona: Icaria.
- Bonino, L. (2003). Masculinidad hegemónica e identidad masculina. *Dossiers Feministes*, 6, 7-36.

- Bonino, L. (2004). Los varones ante el problema de la igualdad con las mujeres. En C. Lomas (comp.), *Los chicos también lloran. Identidades masculinas, igualdad entre los sexos y coeducación*. Barcelona: Paidós.
- Bourdieu, P. (2000). *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama.
- Butler, J. (2006). *Deshacer el género*. Barcelona: Paidós.
- Butler, J. (2007). *El género en disputa. El feminismo y subversión de la identidad*. Barcelona: Paidós.
- Carabí, À. (2000). Construyendo nuevas masculinidades: una introducción. En M. Segarra y À. Carabí (eds.), *Nuevas masculinidades* (pp. 15-27). Barcelona: Icaria.
- Connell, R. (2003). La organización social de la masculinidad. En C. Lomas (comp.), *¿Todos los hombres son iguales? Identidades masculinas y cambios sociales* (pp. 31-53). Barcelona: Paidós.
- Delgado Ontivero, L. S. (2019). *Locus de género: Masculinidades y espacios urbanos en contextos de cambio*. Asparkia: investigació feminista, 2019, núm. 35, p. 45-65
- Far Ferrer, M. (2021). *Manuscrito para tripulantes que surcan la igualdad. Una ruta por las masculinidades*. Palma: Edicions UIB.
- Foucault, M. (2002). *La arqueología del saber*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- Freire, P. (1972): *Pedagogía del oprimido*. Buenos Aires, Siglo XXI.
- (1990): *La naturaleza política de la educación*. Barcelona, Ediciones Paidós.
- Gil Calvo, E. (1997). *El nuevo sexo débil. Los dilemas del varón posmoderno*. Madrid: Temas de hoy.
- Gómez Alonso, J. (2004). *El amor en la sociedad del riesgo*. Barcelona, España: El Roure.
- Gramsci, Antonio. (1972). *Introducción a la filosofía de la praxis*. Edit. Península, Barcelona, España.
- Harris, M. (2011) «Antropología cultural», Madrid, Alianza Editorial.
- Herrera, C. (2019). *Hombres que ya no hacen sufrir por amor. Transformando las masculinidades*. Madrid: Catarata.
- Kimmel, M. (2019). *Hombres (blancos) cabreados. La masculinidad al final de una era*. Valencia: Barlin.
- Lomas, C. (comp.). (2003). *¿Todos los hombres son iguales? Identidades masculinas y cambios sociales*. Barcelona: Paidós.9
- Lomas, C. (comp.). (2004). *Los chicos también lloran. Identidades masculinas, igualdad entre los sexos y coeducación*. Barcelona: Paidós.
- Lorde, Audre. (1984). *The master's tools will never dismantle the master's house*. In Sister outsider. Trumansburg, N.Y., The Crossing Press.

- Lorente Acosta, M. (2009). *Los nuevos hombres nuevos: Los miedos de siempre en tiempos de igualdad*. Madrid: Destino.
- Millet, K. (1969). *Política Sexual*. México: Aguilar.
- Moreno, M. y Ruiz, C. (2018). *Igualdad de género*. Barcelona: Anaya.
- Pescador, E. (2004). Cambio de las masculinidades desde la educación. [https:// voces de hombres.files.wordpress.com/2008/10/cambio-de-las-masculinidades-desde-la-educacion. pdf](https://voces dehombres.files.wordpress.com/2008/10/cambio-de-las-masculinidades-desde-la-educacion.pdf).
- Ruiz Repullo, C. (2017). *Estrategias para educar en y para la igualdad: coeducar en los centros*. Revista Atlánticas- Revista Internacional de Estudios Feministas, 2(1), pp. 161-191.
- Real, T. (1995). *Engendrar a nuestros hijos; reencontrarnos: algunas reflexiones sobre la transformación de los legados masculinos*. Resistencia cultural: Creencias desafiantes sobre hombres, mujeres y terapia , Editado por: Weingarten, K. 27 - 43 . Nueva York : La Haworth Press, Inc
- Salazar, O. (2018). *El hombre que no deberíamos ser*. Barcelona: Planeta.
- Salazar, O. (2019). *#WeToo. Brújula para jóvenes feministas*. Barcelona: Planeta.
- Seidler, V. (1995). Los hombres heterosexuales y su vida emocional. *Debate Feminista*, 11, 78-111.
- Seidler, V. (2006). *Masculinidades. Culturas globales y vidas íntimas*. Londres: Montesinos.
- Subirats, M. (2017). *Coeducación, apuesta por la libertad*. Barcelona: Octaedro.
- Tomé, A. y Rambla, X. (2001). *Contra el sexismo. Coeducación y democracia en la escuela*. Madrid: Síntesis.
- Valcárcel, A. (2008). *Feminismo en el mundo global*. Madrid: Cátedra.
- Weeks, Jeffrey. (1998). *La invención de la sexualidad*. Paidós-Programa Universitario de Estudios de Género, Universidad Nacional Autónoma de México, México, D. F.

COL·LECCIÓ IMAS

Innovació i Metodologia en Afers Socials

Núm. 64, Desembre 2021

ISSN: 2659-5273

Atenció a les conductes addictives

El tractament de les drogodependències a presó: anàlisi de la problemàtica de la dona al Centre Penitenciari de Mallorca

Alejandra Pons-Estel Riera

Treballadora social
Projecte Home Balears

 IMAS
Departament de
Drets Socials
Consell de Mallorca

Universitat
de les Illes Balears

El contingut de la REVISTA ALIMARA de l'IMAS està subjecte a una llicència de Reconeixement-NoComercial_SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons

Resum

Aquest article fa referència a la situació actual de les dones amb problemes d'addiccions internes en el Centre Penitenciari de Mallorca.

El consum de drogues a les presons és una realitat que afecta gran part de la població penitenciària, la qual cosa suposa que moltes de les persones internes mostrin problemes d'addicció. Si aquestes persones, a més, són dones, l'estigma que presenten és major, perquè s'espera d'elles un comportament i una assumpció de responsabilitats diferents de les dels homes.

Aquesta realitat, juntament amb les característiques específiques d'exclusió que presenta la dona reclusa pel simple fet de ser dona, són factors que comporten una sèrie d'obstacles i barreres dignes d'estudi.

Paraules clau

Dones, àmbit penitenciari, drogodependències, tractament.

1. Introducció

El present article s'emmarca en el Treball de Fi de Màster de la primera edició del Màster en Addiccions (Currículum Europeu de Prevenció i Currículum Universal de Tractament, UPC-UTC) de la Universitat de les Illes Balears.

El medi penitenciari és un àmbit que no es pot passar per alt quan ens referim al món de les addiccions. És per aquest motiu que es va considerar un tema prou rellevant per a dur a terme un treball d'investigació i elaborar el Treball de Final del Màster en Addiccions que ofereix actualment la Universitat de les Illes Balears.

Encara que la problemàtica és prou important per a estudiar-la en profunditat de manera general, es va voler donar una especial importància a la figura de la dona com a col·lectiu minoritari i, per tant, més vulnerable en aquest aspecte. És per aquest motiu que la investigació s'ha realitzat sota una mirada de perspectiva de gènere i s'ha centrat en les dificultats que mostren les dones amb problemes d'addicció al Centre Penitenciari de Mallorca.

El consum de drogues als Centres Penitenciaris és una de les problemàtiques més destacades de l'àmbit penitenciari, ja que suposa una sèrie de complicacions associades que dificulten el procés de reinserció de les persones privades de llibertat, i que tenen conseqüències negatives tant a escala individual com comunitària. Per això, l'abordatge d'aquesta problemàtica és imprescindible a l'hora de plantejar qualsevol procés de reinserció, normalització i integració social, la qual cosa comporta l'adquisició d'habilitats i recursos d'afrontament saludables.

Ara bé, tot procés privatiu de llibertat té com a objectiu final la reinserció social de la persona, tal com indica la Constitució Espanyola (1978), «les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estan orientades cap a la reeducació i la reinserció social» (art. 25.2 CE).

Per a la consecució d'aquest objectiu, és imprescindible dur a terme l'aplicació d'una sèrie de mesures i actuacions específiques, tal com recull l'article 50 de la Llei orgànica 1/1979, de 26 de setembre, General Penitenciària. En la mateixa línia, el Reglament Penitenciari (1996) exposa la necessitat d'actuar en diferents àmbits per a aconseguir la reinserció (àmbit laboral, educatiu, social, etc.). Entre aquests àmbits, s'inclou el tractament a les persones privades de llibertat que presentin algun problema d'addicció, el qual fa precís un abordatge multidisciplinari i amb la participació de diferents agents socials implicats.

Si bé és cert que els problemes d'addicció sempre han estat presents en la població penitenciària, és a partir de 2008 i fins a l'actualitat, quan el model d'intervenció en drogodependències en Institucions Penitenciàries ha anat evolucionant i s'han anat adaptant inevitablement als canvis que s'han produït en aquest camp.

Aquestes actuacions treballen per a reduir el consum de substàncies i els problemes que aquest comporta, a més d'impulsar la prevenció i l'oferta terapèutica, les quals han de realitzar-se sota una metodologia científica, adequant-se a les característiques socioculturals de la població penitenciària i respectant en tot cas la individualitat i els drets humans. Aquestes intervencions, siguin de prevenció o de tractament, han d'estimular canvis conductuals i actitudinals en les persones que les rebin.

Per tant, es pot afirmar que els problemes d'addicció formen part de les àrees a treballar dins qualsevol procés de reinserció, procés en el qual es troben immerses totes aquelles persones privades de llibertat que compleixen condemna per la comissió d'un delicte, moltes vegades relacionat amb el consum o venda i tràfic de drogues.

Cal destacar que des dels seus inicis, el dret penitenciari no ha parat especial atenció a les dones, les quals sempre s'han mostrat com un col·lectiu minoritari entre la població reclusa, perquè només representen un 7,52% de la població penitenciària.

A conseqüència d'això, les dones privades de llibertat es troben amb un sistema penitenciari dissenyat per a homes, la qual cosa es tradueix en grans desigualtats a l'hora de desenvolupar actuacions dirigides a cobrir les seves necessitats i a augmentar, així, les possibilitats d'aconseguir

una òptima reinserció social. Aquesta bretxa de gènere limita l'accés de les dones recluses a oportunitats i recursos que els permetin garantir els seus drets i el seu benestar.

Si bé és cert que en els centres penitenciaris existeixen diferents tipus de mòduls destinats a dones, en el cas del Centre Penitenciari de Mallorca només hi ha dos mòduls on poden residir: el mòdul ordinari i el mòdul mixt d'educació i respecte.

Cap d'aquests dos mòduls es pot equiparar amb la Unitat Terapèutica Educativa (UTE), un espai totalment lliure de drogues on les dones no tenen possibilitats d'accés, ja que es tracta d'un mòdul exclusiu per a homes, on la problemàtica de les addiccions és el fil conductor de totes les activitats que es duen a terme i dona lloc al tractament en format residencial.

Totes les actuacions en matèria de drogodependències exercides en el mitjà penitenciari, dirigides tant a homes com a dones, poden ser dutes a terme per les següents figures professionals:

- Personal intern (l'encarregat de vigilància, el del servei de psicologia, de treball social, d'educació social, etc.).
- Personal d'entitats externes, com ONG o institucions autonòmiques i locals competents en matèria d'addiccions.

Cal destacar la figura d'aquestes institucions i entitats, externes a Institucions Penitenciàries, com a mostra de la col·laboració del tercer sector en el treball de reinserció de les persones recluses, especialment vulnerables a causa de l'estigma i l'exclusió que suposa l'estada a presó en si mateixa.

La relació de les ONG amb el mitjà penitenciari s'aferma amb l'aparició de la Llei orgànica 1/1979, de 26 de setembre, General Penitenciària; és a partir d'aquest moment quan l'activitat d'aquestes entitats comença a créixer. La seva participació és regulada per la Instrucció 2/2019 de 7 de febrer, de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries «Intervenció d'Organitzacions no Governamentals, Associacions i Entitats Col·laboradores en l'àmbit penitenciari», en què es determina com han de procedir aquestes entitats a l'hora d'executar les seves intervencions amb les persones usuàries, ja es trobin en règim tancat (centre penitenciari), o obert (centre de reinserció social, CIS).

En el cas del Centre Penitenciari de Mallorca, les entitats sense ànim de lucre i institucions autonòmiques i locals encarregades de dur-hi a terme accions en matèria de drogues són les següents:

- Creu Roja
- GREC
- PADIB (Pla d'addiccions i drogodependències de les Illes Balears)
- Pastoral Penitenciària

- Projecte Home Balears
- UCA (Unitat de Conductes Addictives de l'Institut Mallorquí d'Afers Socials)

Cadascun d'aquests recursos, a més d'Institucions Penitenciàries en si mateix, duen a terme diferents actuacions enfocades a abordar el fenomen de les addiccions a la presó de Mallorca.

Dins d'aquesta varietat d'actuacions, s'inclouen aquelles accions transversals que en si mateixes no estan dirigides a proporcionar tractament en addiccions, sinó que, d'una manera secundària, donen suport a les actuacions de tractament i actuen com a factors de protecció davant la problemàtica en qüestió. Aquestes intervencions tenen com a població diana tota la població penitenciària, al contrari dels programes de tractament específics, els quals estan dirigits exclusivament a persones internes amb problemes d'addicció.

Sota una mirada de perspectiva de gènere, destaca que cap dels models d'intervenció que es duen a terme fa referència a una possible diferenciació segons el gènere de la persona consumidora, fet que hauria de tenir-se en compte, ja que tant les necessitats com els patrons de consum que presenten les dones i els homes són totalment diferents i, per tant, també haurien de ser-ho les maneres d'intervenir-hi.

2. Característiques i dificultats específiques de les dones amb problemes d'addicció a l'àmbit penitenciari

La perspectiva de gènere a l'àmbit penitenciari és un aspecte que s'ha de tenir present i que requereix un treball continu, amb l'objectiu de cercar la igualtat per a evitar situacions de marginació, violència i injustícia.

El fet que la major part de la població penitenciària estigui formada per homes genera desigualtat de gènere a tots els aspectes a tractar en el procés de reinserció de les persones internes, inclosa la manera de rebre tractament de drogodependències. Per aquest motiu, es pot considerar que el tractament de les drogodependències a la presó està dissenyat per a cobrir les necessitats masculines des d'una perspectiva completament androcèntrica.

Si a tot això s'hi afegeix el fet que la població penitenciària, ja carrega en si mateix un estigma associat, el fet de mostrar problemes d'addicció i, a més, ser dona, triplica el pes d'aquesta estigmatització.

En el cas de les dones privades de llibertat que presenten problemes d'addicció, s'ha de tenir en compte, tal com indica l'Informe General d'Institucions Penitenciàries (SGIP, 2019), que aquestes dones internes presenten una major situació de deterioració i vulnerabilitat en comparació dels homes. A més, en molts casos, les seves parelles també són a la presó i també són persones consumidores.

Això genera la necessitat de tenir en compte els factors següents a l'hora d'intervenir amb aquestes dones:

- L'existència de conductes sexuals de risc i la possibilitat que moltes d'elles hagin sofert agressions sexuals o hagin exercit la prostitució.
- La presència d'algun trastorn de salut mental (la gran majoria en té algun diagnòstic).
- La prescripció de medicació psiquiàtrica i els seus efectes (un gran percentatge d'internes pren aquest tipus de medicaments).
- L'alt índex d'intents de suïcidi (major que en els homes).

Segons el *Manual de dinàmicas de intervención* (Fundadeps, 2019), el tractament de les addiccions per a dones ha de ser diferent del dels homes, ja que requereix tècniques específiques d'acostament per a elles. Com que les dones són minoria en aquest àmbit, no es treballa prou amb elles i, per tant, són elles mateixes les que en pateixen les conseqüències. Aquest fet suposa un problema d'oferta, perquè els recursos existents són patriarcals i les dones no poden optar a un tractament tan professionalitzat com haurien de poder fer.

Tal com Markez i Íñigo (2012) apunten en la *Guía de atención y tratamientos en prisión por el uso de drogas*, l'ús de les drogues no implica les mateixes conseqüències per a les dones que per als homes, ja que els efectes d'aquestes són molt més durs per a elles que per a ells. En gran part, això és degut a les responsabilitats i càrregues que se li atorguen a la dona en l'àmbit familiar, a més d'una sèrie d'altres factors d'exclusió que agreugen sobre manera la situació de vulnerabilitat de les dones preses amb problemes d'addicció.

Aquests factors d'exclusió abasten característiques diferents, les més destacades de les quals són les relacionades amb la violència de gènere, la manca de formació, el fet de tenir nacionalitat estrangera, ser d'ètnia gitana i haver exercit prostitució o haver format part d'una xarxa de tràfic de blanques.

Una altra gran limitació amb la qual es troben les dones amb problemes d'addicció a l'àmbit penitenciari és en l'escala estructural. Com bé reflecteix el Programa d'accions per a la igualtat entre dones i homes en l'àmbit penitenciari (SGIP, 2009), encara que al llarg dels anys les instal·lacions amb les quals compten les dones a la presó han anat millorant, la realitat és que l'estructura i l'organització existents no faciliten el seu procés de reinserció.

3. Situació de les dones amb problemes d'addicció al Centre Penitenciari de Mallorca

En el cas del Centre Penitenciari de Mallorca, les dones, al contrari que els homes, no compten amb una classificació segons les seves característiques. Al mòdul ordinari de dones, no es té en compte si les internes es troben en presó preventiva, si ja han estat penades o si tal volta presenten algun problema de salut mental. No estan separades tampoc ni per edat ni per tipus de delictes; per aquesta raó, no és d'estranyar que no es tinguin en compte els problemes d'addicció.

El fet de conviure totes juntes en un mateix mòdul, independentment de les seves característiques i individualitats, genera una conflictivitat que perjudica totes les internes i crea, en conseqüència, un clima de malestar que no és beneficiós per a cap tractament terapèutic d'addiccions, ja que resulta complicat treballar la motivació al canvi en un entorn amb aquestes característiques.

Els programes de tractament de drogodependències del Centre Penitenciari de Mallorca no estan especialment dirigits per a dones, sinó que han estat dissenyats per a la població penitenciària en general, la qual és majoritàriament masculina. En l'actualitat, la població penitenciària a Mallorca és d'un total de 1072 persones, de les quals 988 són homes i només 84 són dones.

Gràcies a la investigació qualitativa duta a terme per a estudiar la problemàtica de les dones internades en Centre Penitenciari de Mallorca que presenten problemes de drogodependències, es pot afirmar que:

- Encara que Institucions Penitenciàries té en compte el tractament en addiccions, la major part de la intervenció en matèria de drogodependències a la presó de Mallorca és duta a terme per ONG.
- No existeix cap tractament de drogodependències intensiu per a dones, ja que no tenen accés a una Unitat Terapèutica Educativa com la dels homes.
- Les internes són les que han de sol·licitar tractament, perquè no existeix la possibilitat de detectar la problemàtica i proposar-ne sense una demanda explícita per part seva, i no totes estan preparades per a manifestar-la o inclús admetre-la (vergonya, por a ser jutjades, por a tenir represàlies, etc.)

S'identifiquen una sèrie de dificultats respecte a diversos aspectes, que queden recollides de la manera següent:

1. Respecte a les característiques de les dones amb problemes d'addicció internades en el Centre Penitenciari de Mallorca:

- El perfil de les dones a la presó és molt variat. En destaquen dos grans grups segons el seu estil de vida. Per una banda, trobem aquelles dones de perfil desestructurat, en què destaquen les drogues i la marginalitat, entre altres factors de vulnerabilitat (ètnia, nacionalitat, prostitució, violència masclista, etc.). D'altra banda, hi ha dones amb un perfil una mica més estructurat, que no mostren tantes problemàtiques i tenen una xarxa sociofamiliar més normalitzada i, per tant, presenten més facilitats a l'hora de reinserir-se de forma exitosa.

Aquesta varietat es veu reflectida també segons el tipus de delictes que s'ha comès, així com molts altres aspectes. El tipus de relació de parella que puguin tenir, el fet que tinguin o no càrregues familiars, que siguin o no reincidents, o que comptin amb un diagnòstic de salut mental, fa que ens trobem amb una gran varietat de perfils en un mateix mòdul.

- Que les dones siguin minoria serveix de justificació per a no invertir en noves infraestructures o actuacions per a elles.
- Les dones amb problemes d'addicció a la presó pateixen triple discriminació (dona, addicta i presa).

2. Respecte a les infraestructures del Centre Penitenciari de Mallorca:

- El disseny androcèntric de les presons no facilita l'accés als recursos existents per igual entre homes i dones.
- La falta d'una UTE per a dones defineix la desigualtat de gènere que existeix respecte a tractament d'addiccions.
- Que només hi hagi un mòdul ordinari afecta les dones negativament, ja que no estan classificades i l'ambient és conflictiu.
- No existeix motivació per a canviar de mòdul i l'entorn no facilita un espai lliure de drogues.
- Com que no compten amb una UTE per a dones, tenen més mancances a l'hora de ser ateses (tractament ambulatori setmanal amb activitats més informals i menys tractamentals que les que es realitzen amb els homes).

3. Respecte a les necessitats de les dones amb problemes d'addicció en el Centre Penitenciari de Mallorca:

- És imprescindible treballar l'apoderament femení i els prejudicis cap a l'autoconcepte.
- Existeix la necessitat de treballar de manera addicional la sobrecàrrega i la preocupació per la cura de la seva descendència.

- Cal tenir en compte la falta de recursos (humans i estructurals) per a aconseguir una actuació completament eficaç i amb majors probabilitats d'èxit.
- L'absència de models teòrics de tractament d'addiccions dissenyats per a dones amb problemes de drogodependències al medi penitenciari és una mancança important, perquè es considera essencial per a poder prestar tractament específic que s'adeqüi a les particularitats del col·lectiu femení.

4. Conclusions

Per tant, com s'ha pogut apreciar, les dones, com a col·lectiu minoritari d'una població penitenciària formada majoritàriament per homes, no compten amb la mateixa oferta que aquests a l'hora de tractar problemes d'addicció.

És imprescindible incrementar les actuacions de perspectiva de gènere dins dels centres penitenciaris, ja que encara que es pot considerar que la trajectòria en aquest camp ha avançat molt en els darrers anys. El fet que a les presons prevalgui la presència d'homes, no pot suposar un factor de risc i vulnerabilitat per al col·lectiu femení.

La manera com estan dissenyades les presons no facilita l'accés als recursos existents per igual entre homes i dones, sobretot pel que fa al tractament en drogodependències. Es prioritza l'atenció als homes, ja que el disseny i funcionament del centre penitenciari està pensat des d'una perspectiva androcèntrica.

La falta d'una Unitat Terapèutica Educativa (UTE) per a dones o, fins i tot, mixta defineix la desigualtat de gènere que existeix amb relació al tractament d'addiccions.

Referències bibliogràfiques

- Almeda, E. (2005). Pasado y presente de las cárceles femeninas en España. *Sociológica. Revista de pensamiento social*, 2005/2006, 6: 75-105.
- Asociación Pro Derechos Humanos de Andalucía. (2020). *Informe sobre la situación de las mujeres presas*. <https://apdha.org/media/Informe-APDHA-situacion-mujer-presa-web.pdf>
- Cantalejo, S. (2019). *Manual de dinámicas de intervención*. Fundadeps. <https://fundadeps.org/recursos/manual-de-dinamicas-de-intervencion/>
- Castro, L. L. (2015). El tratamiento penitenciario: Evolución histórica desde el s. XVII hasta la actualidad con perspectiva de igualdad de género. *Cuestiones Pedagógicas. Revista de Ciencias de la Educación*, (24), 89-102.
- Española, C. (1978). *Constitución española*. Madrid: SN.

- Goldstein, P. J. (1985). The drugs/violence nexus: A tripartite conceptual framework. *Journal of drug issues*, 15(4), 493-506.
- Hombre, A. P. (2015). *Proyecto hombre: El modelo Bio-Psico-Social en el abordaje de las adicciones como marco teórico*. Asociación Proyecto Hombre, 1-22.
- Ley Orgánica 1/1979, de 26 de septiembre, General Penitenciaria. Boletín Oficial del Estado, 239, de 5 de octubre de 1979, 23180-23186.
- Markez, I., & Iñigo, C. (2012). Guía. Atención y tratamientos en prisión por el uso de drogas. *Sociedad española de sanidad penitenciaria*.
- Observatorio Europeo de las Drogas y las Toxicomanías. (2019). *Informe sobre drogas 2019. Delegación del Gobierno para el Plan Nacional sobre Drogas*.
https://pnsd.sanidad.gob.es/delegacionGobiernoPNSD/relacionesInternacionales/unionEuropea/docs/20190725_InformeDrogasEspana2019_EMCDDE_DGPNSD.pdf
- Pérez-Lozao Gallego, A., & Arenas Carbellino, C. (2006). *Actuar es posible. Intervención sobre drogas en centros penitenciarios*. Plan Nacional sobre Drogas
- Prochaska, J. O., & DiClemente, C. C. (1982). Transtheoretical therapy: Toward a more integrative model of change. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 19(3), 276-288.
- Reglamento Penitenciario (1996). Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero, por el que se aprueba el Reglamento penitenciario. Boletín Oficial del Estado, 40: 5380-5435, de 15 de febrero de 1996. Recuperado de <http://www.boe.es/boe/dias/1996/02/15/pdfs/A05380-05435.pdf>
- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. (2019). *Informe General 2019*.
http://www.interior.gob.es/documents/642317/1202140/Informe_General_IIPP_2019_12615039X.pdf/6c227fde-3cee-43f7-b061-666bca7ac514
- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. (2020). *La situación de la mujer privada de libertad en la Institución Penitenciaria*.
<http://www.interior.gob.es/documents/10180/12986337/La+situaci%C3%B3n+de+la+mujer+privada+de+libertad+en+la+Instituci%C3%B3n+Penitenciaria.pdf/a871cb1d-2bea-4555-adc4-b2309291045f>
- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. (2011). *Plan de Intervención General en materia de drogas en la Institución Penitenciaria*. http://nadiesinfuturo.org/IMG/pdf/I_03-2011.pdf
- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. (2009). *Programa de Acciones para la Igualdad entre Mujeres y Hombres en el Ámbito Penitenciario*.
<http://www.interior.gob.es/documents/642317/1201664/Programa+de+acciones+para+la+igualdad+entre+mujeres+y+hombres+en+el+%C3%A1mbito+penitenciario+%28NIPO+126-10-110-2%29.pdf/afdad71e-a598-4e24-a89f-9f4657bf8952>

COL·LECCIÓ IMAS

Innovació i Metodologia en Afers Socials

Núm. 64, Desembre 2021

ISSN: 2659-5273

Experiències i bones pràctiques

Reflexions sobre el curs de formació «Acompanyament conscient al final de la vida»

Mar Garcia Rullan

Directora de l'Associació Siloé Mallorca

Carmen de España Fortuny

Instructora de Cos i Moviment

IMAS

Departament de
Drets Socials
Consell de Mallorca

Universitat
de les Illes Balears

El contingut de la REVISTA ALIMARA de l'IMAS està subjecte a una llicència de Reconeixement-NoComercial_SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons

«La mort no és la foscor. És apagar la teva llanterna perquè ha arribat l'alba»

Rabindranath Tagore

Cada vegada més, les persones s'interessen per una mort digna, per un bon morir. De fet, morir dignament és un dret reconegut per a tota la ciutadania i regulat a la Llei 4/2015, de drets i garanties de les persones en el procés de morir, publicada al BOIB número 44, de 28 de març.

Però nosaltres volem entrar i aprofundir en el procés de la mort en si i abordar integralment tota la seva transcendència, especialment amb les persones més vulnerables. La pregunta que ens volem fer és: com podem acompanyar i facilitar el bon morir?

Per a donar resposta a aquesta qüestió, i amb l'objectiu d'oferir al personal de l'Institut Mallorquí d'Afers Socials (IMAS) orientació i eines per a treballar aquest tema tan profund i difícil, es va proposar i aprovar dins del Pla de formació contínua de l'IMAS i adreçat també al personal treballador del Consell de Mallorca, la realització de la 1a edició del taller «Acompanyament emocional en els processos de malaltia, mort i dol» dut a terme el mes de setembre de l'any 2021.

A partir de la idea sobre com ens posicionam emocionalment davant la malaltia i els darrers dies de la vida, aquesta actuació formativa es va plantejar en un format que ha combinat contingut pràctic i teòric i, paral·lelament, un enfocament molt participatiu a l'àmbit vivencial. D'aquesta manera, cada sessió fou configurada d'entrada amb una explicació teòrica sobre el tema concret i, tot seguit, una pràctica corporal conscient d'observació del comportament individual des de la presència personal a escala energètica.

Així, els objectius principals han estat conèixer els propis condicionaments individuals i socials amb relació a la mort en la nostra societat; identificar les fases del procés de morir a escala física, psíquica, emocional i espiritual; identificar pautes per a un acompanyament de qualitat a la persona malalta des de l'escolta i la presència de qualitat, i aprendre com afrontar el dolor de cada pèrdua.

D'altra banda, la part pràctica ha estat fonamental. Aquesta pràctica corporal està basada en la metodologia pedagògica «cos i moviment» que a Mallorca imparteix la professora Mona Belizán. L'esmentada metodologia sorgeix com a producte de la seva experiència professional i com a síntesi de la seva formació com a mestra, professora de dansa i ballarina, antropòloga i docent del mètode cos-art del qual se'n deriva aquesta metodologia.

Aquest enfocament pertany al camp del desenvolupament de l'individu com a persona. És una educació integral que contempla i considera el cos com un tot integral, físic, emocional i espiritual, fruit de l'experiència i de la realitat pròpia i personal, ateses les circumstàncies que l'han construït.

En el curs, s'ha explicat, entre altres continguts, el fet que en el cos es manifesten memòries de tipus cultural, social, personal i com a espècie. És a partir d'aquestes influències i de la nostra evolució, que hem desenvolupat un determinat comportament energètic que configura el nostre sistema nerviós, el qual ens fa viure i sentir d'una forma determinada i particular; hem configurat unes connexions nervioses que recorren tot el nostre mapa corporal i en elles s'hi conté tota la informació de l'organisme, a escala emocional i del pensament.

L'abordatge que s'ha proposat al curs contempla la idea de dignificar el final de la vida com si en fos una etapa més. També es té en compte la idea de promoure el bon morir, morir en pau, amb confiança i havent tancat cicles personals, treballant el perdó des del respecte i l'amor, havent-se acomiadat de les persones estimades i sabent que, després de tot i amb la riquesa de l'aprenentatge fet en aquesta vida, el camí serà més fàcil. Així, es dona sentit i significat a la pròpia existència transcendint el procés de la mort.

És molt important que com a professionals acompanyem la persona que està en procés de morir amb el millor estat de consciència i presència possible perquè pugui anar-se'n d'aquest món des de la pau i el conhort de sentir-se agombolada, i d'aquesta manera dignificar-ne, així, el desenllaç. Acompanyar al final de la vida és un art que les savieses més profundes de la humanitat han cultivat i, com a tal, ens hem de preparar per a saber-ho fer: és un camí d'autoconsciència.

El bon morir o una mort digna suposa donar a les persones ateses l'oportunitat de triar, en la mesura que sigui possible, la manera de fer aquest viatge. És la vivència plena, conscient i escollida lliurement de com travessar aquest esdeveniment fonamental de la vida. La dignitat en la mort suposa poder escollir-la un mateix, però és més important que ningú imposi una decisió tan íntima i personal a cap altra persona.

Quan emmalaltim i sentim que ens respecten tal com volem i necessitam, sentim una gran alliberació. Per tant, l'acompanyament a una mort natural consisteix en l'atenció conscient i respectuosa de la persona en totes les seves dimensions: física, psicològica, emocional i espiritual.

El nostre treball com a professionals d'aquest acompanyament al procés de la mort des de fa més de 25 anys consisteix en el fet que hom se senti acollit, relaxat i respectat, de manera que es pugui crear un espai de protecció i confiança que afavoreixi la comunicació sincera amb pacient, família i amistats, deixant que la persona en procés de morir se'n vagi amb tranquil·litat en el moment de partir.

D'aquesta manera, és necessari tenir un coneixement conscient del nostre cos i de la nostra pròpia persona com un tot integral, físic, mental i emocional. Per a fer-ho hem de respondre preguntes com: què sent aquí i ara?, com estic?, quin és el meu estat d'ànim?, què necessit?, etc. Cal ser conscients de la situació concreta que tenim al davant i com l'hem d'abordar des de la nostra responsabilitat i relació personal (professional, familiar i/o d'amistat o altres).

El cos, amb la seva unicitat i unitat, és el que hem de fer servir, l'àncora on ens hem d'amarrar, és l'únic que realment ens fa falta per a sentir aquesta presència esmentada. És l'instrument i l'eina que podem i hem d'utilitzar. Malgrat això, el nostre cos és un gran desconegut. Ens han donat una màquina perfecta, tant és així que no ens necessita per a realitzar les funcions bàsiques com la respiració, la circulació de la sang o la digestió, entre d'altres, i quasi només sabem encendre'l i apagar-lo; no sabem netejar-lo, desembussar-lo, reprogramar-lo... perquè no ens han donat el llibre d'instruccions.

En aquesta experiència formativa, s'ha plantejat la proposta de partir d'un treball individual. A partir d'unes indicacions recollides al contingut, es tracta de recórrer el cos i moure'ns, fent passatge, és un fer voluntari, on cadascú va sent el seu o la seva guia. Com recull als seus manuscrits Fedora Aberastury (1991), pionera en la matèria i creadora del Sistema conscient per a la tècnica del moviment: «la dinámica del movimiento contiene la energía liberadora que da paso al mundo emocional».

La nostra pròpia experiència ens fa concloure que acompanyar de forma conscient en els processos de malaltia, de mort i/o de dol suposa sentir amb plenitud, entrar al nostre interior, observar com estimam i obrir-nos al moment, deixar anar amb confiança, expandir amb la finalitat d'adonar-nos del potencial que tenim i com podem utilitzar-lo. Si alguna cosa és clara és que si nosaltres mateixos no estam bé com a persones, no podem ajudar com a professionals.

En definitiva, necessitam vertadera consciència per a l'acompanyament i el camí és des del nostre cos, el qual ens portarà al lloc que volem ser, perquè, en ell, trobarem les vies per a l'escolta pròpia, per a apropar-nos a l'altre, per a mantenir-nos en equilibri, sense desestabilitzar-nos, dempeus, amb força per a poder connectar amb qui acompanyam i poder rebre tot el que ens vulgui donar i compartir, i comprendre el que ens vulgui comunicar.

L'experiència de la mort no és fàcil però és tenaç. El nostre objectiu ha de ser donar l'oportunitat a la persona de poder reconciliar-se amb si mateixa, amb els seus éssers estimats, reconciliar-se amb la seva pròpia vida i viure aquests moments de la millor manera possible, per a poder manejar el dolor fins a sentir-se acompanyada, d'una banda, pels seus familiars, amats i/o acompanyants espirituals i, de l'altra, pel personal que l'atén (sanitaris, de serveis socials, etc.).

En el moment que la persona afectada va perdent la seva capacitat per a expressar la seva voluntat, la legislació vigent garanteix que aquesta es compleixi. Les voluntats anticipades, també conegudes com a testament vital, són una forma jurídica que permet que qualsevol persona pugui traslladar instruccions sobre qualsevol tema relacionat amb la seva pròpia mort (tractaments mèdics, pal·liatius, enterrament, etc.). Així, una persona deixa per escrit les instruccions i cures de salut que voldria rebre en cas que es trobàs en una situació en què no pogués expressar la seva voluntat. Com a professionals que coneixem la qüestió, entenem que és aconsellable redactar-les. El testament vital no té efecte mentre la persona pugui expressar-se per ella mateixa; només en té a partir del moment que no disposa de voluntat personal per a manifestar-se és quan adquireix vigència.

En els darrers moments cerquem el suport de les persones que estimam, que no hi hagi dolor físic, psicològic ni espiritual; volem viure la mort sabent que hem fet el que havíem de fer. Això ens ajudarà a partir en pau.

Quan arriba el comiat, hi ha aspectes comuns compartits entre tots els éssers humans, però cada persona segueix un procés únic, com l'empremta que tenim al dit, que és única i irrepetible.

En els darrers moments de la seva vida, la persona malalta sovint no pot respondre amb total consciència, però sí que pot percebre la nostra presència, així com el nostre estat d'ànim i l'ambient de l'entorn. És aconsellable que en aquests moments les expressions es facin amb prudència i es respecti el silenci, per a crear un clima afectiu de serenitat i gratitud. Deixar partir no és fàcil, però és el millor que podem fer per a poder acceptar la realitat.

Entenem que el posicionament professional ha de donar en aquests moments tot l'amor possible per a poder gaudir el millor viatge. El doctor Enric Benito (EcocentroTV, 2017) ens diu: «Acomiadar-te bé és tancar el procés de vida. És la darrera pàgina de la teva història i mereix ser celebrada». És el moment del legat, tothom ens deixa un legat, i també de complir amb les darreres voluntats i de com organitzar el comiat que la persona ha manifestat.

Referències bibliogràfiques

- Aberastury, F. (1991). *Escritos: Sistema consciente para la Técnica del Movimiento*. Catálogos Editora.
- Benito, E., Dones, M., & Babero, J. (2016). El acompañamiento espiritual en cuidados paliativos. *Psicooncología*, 13 (2-3), 367-84.
- Cabodebilla, I. (2004). *Vivir y morir conscientemente*. Desclée de Brouwer.
- EcocentroTV (1 de març de 2017). *Enric Benito. EL arte del buen morir* [Arxiu de vídeo]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=8lcQ7COHk0c>
- Kübler-Ross, E., & Jáuregui, P. (2008). *La muerte: un amanecer*. Luciérnaga.